

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха

Кафедра української літератури

ДИПЛОМНА РОБОТА

з історії української літератури на тему:

**«БАРОКОВА ФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА ЇЇ ХУДОЖНЯ
РЕЦЕПЦІЯ В БАЙКАРСЬКІЙ СПАДЩИНІ»**

Студентки 4 курсу групи БУ
Галузі знань 0203 Гуманітарні науки
Напряму підготовки 6.020303 Філологія*.
Українська мова і література
Ступеня вищої освіти бакалавра
Гули Дарини Ігорівни

Використання чужих ідей,
результатів і текстів мають
посилання та відповідне джерело

Науковий керівник: канд. філол.
наук., старший викладач
Зелененька І. А.

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Члени комісії _____

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2019 рік

Анотація

Гула Дарина Ігорівна Барокова філософія Григорія Сковороди та її художня рецепція в байкарській спадщині. – Дипломна робота. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2019. – 74 с.

У роботі розглянуто стилеві особливості бароко в контексті байкарської філософії Григорія Сковороди, філософські погляди Григорія Сковороди, педагогічне спрямування його творчості, вплив європейської байки на «Байки Харківські» та розглянуто розвиток індивідуально-авторського стилю письменника. У дослідженні здійснено спробу комплексного аналізу барокової байки на прикладі творів Григорія Сковороди, зокрема збірки «Байки Харківські». Також досліджено міжтекстові зв'язки та проаналізовано історіософські аспекти у творчості письменника.

Ключові слова: бароко, байка, сила, проблема, зооморф, антропоморф, діалектика, антропологізм, самопізнання.

Summary

Hula Daryna Ihorivna Baroque philosophy of Gregory Skovoroda and her artistic reception in the bay heritage. – Graduate work. – Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsiubynsky. Vinnitsa, 2019. – 74 p.

In this paper, the stylistic features of the Baroque in the context of the fictitious philosophy of Gregory Skovoroda, the philosophical views of Gregory Skovoroda, the pedagogical direction of his work, the influence of the European fable on "Byky Kharkiv" and the development of the individual and author's style of the writer are considered. The study attempted a comprehensive analysis of the Baroque tales on the example of the works of Gregory Skovoroda, in particular the

collections "Bikes of Kharkiv". Intertext connections were also explored and historiosophical aspects analyzed in the work of the writer.

Key words: baroque, fable, force, problem, zoomorph, anthropomorph, dialectic, anthropologism, self-knowledge.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – МИТЕЦЬ УКРАЇНСЬКОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО БАРОКО	9
1.1. Філософські погляди Григорія Сковороди: діалектика, самопізнання, антропологізм і сердечність	9
1.2. Духовна, вільна людина в педагогічних поглядах Григорія Сковороди. Природа добра у творах «Вдячний Еродій», «Змія та Буфон»	18
РОЗДІЛ II. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – ФУНДАТОР ЖАНРУ БАЙКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ, ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ БАЙКАРСТВА.....	28
2.1. Прозове байкарство Григорія Сковороди та народна мораль.....	28
2.2. Притчевість «Байок Харківських»	42
2.3. Іронічність байок на прикладі твору «Олениця і Кабан»	49
2.4. Античність фабули сквородинівської байки.....	56
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. Виникнення українського бароко пов'язано з національно-визвольним підйомом в середовищі козацтва, що дозволяє говорити про українське бароко, як про справді національний стиль.

Українське бароко розвивається з XVI по XVIII ст., але особливо виявило себе у XVIII ст. Якщо для європейського бароко цього періоду в цілому були характерні урочистість, піднесеність, декоративність, то для українського бароко до цього приєдналося використання традицій народної творчості та демократизація сюжетів, наближення їх до народу.

На межі двох періодів історії українського письменства – давнього і нового – височить постать Григорія Сковороди. Те, що він залишив нам у спадок, – це цілюще, життєдайне джерело, з якого черпатимуть мудрість і насагу ще не одне покоління. У різні часи інтерес до творчості Григорія Сковороди теж був різний. Його біографію писали літератори, історики, філософи, а осібно від них із розрізнених переказів і легенд творила привабливий образ народна уява.

Творча спадщина українського письменника, філософа, педагога-просвітителя Григорія Сковороди донині привертає до себе допитливу увагу нащадків. Своєю суспільною значимістю, мистецькою своєрідністю і місцем в літературному процесі особливий інтерес дослідників викликає збірка «Басни Харківські».

Духовна спадщина Григорія Савича Сковороди, спрямована на утвердження нерозривності слів і дій, викриття бездуховності, захист прав і свободи людини, є надзвичайно актуальною в наш час. Його творчість досліджували Олександр Білецький, Михайло Возняк, Гнат Хоткевич, Павло Тичина, Іван Драч, Сергій Кримський, Мирослав Попович та багато інших. Серед дослідників зарубіжної української діаспори особливо цінними є наукові розвідки Дмитра Чижевського, Юрія Логвиненка, Петра Одарченка, Василя Барки та інших.

Мета дослідження – дослідити проблему барокового мистецтва, зокрема його ознаки в творчості Григорія Сковороди.

У зв'язку з поставленою метою були сформульовані **наступні завдання**:

- проаналізувати наукову та методичну літературу за даною темою;
- дослідити філософські погляди Григорія Сковороди: діалектика, самопізнання, антропологізм і сердечність;
- оглянути педагогічні погляди Григорія Сковороди;
- проаналізувати збірку «Байки Харківські» Григорія Сковороди;
- проаналізувати європейські традиції байкарства Григорія Сковороди.

Об'єкт дослідження – збірка Григорія Сковороди «Байки Харківські».

Предмет дослідження – барокова філософія Григорія Сковороди та її художня рецепція в байкарській спадщині.

Відповідно до поставленої мети були застосовані такі **методи дослідження**: загальнонаукові (аналіз і синтез), які дозволили уточнити термінологічний апарат; біографічний, що допоміг простежити розвиток індивідуально-авторського стилю письменника; еволюційний, що допоміг пояснити тенденції розвитку творчості письменника; компаративний, на основі якого здійснено компаративний аналіз текстів, а саме визначення процесів взаємодії та взаємовпливів мотивів у текстах філософа; культурноісторичний та духовно-історичний, які дозволили встановити історіософські аспекти у творчості Григорія Сковороди; формальний, що допоміг дослідити форму творів митця як категорії, яка визначає специфіку його письменства; системний, застосований у процесі узагальнення та систематизації проблематики текстів; текстуальний, який дозволив виявити міжтекстові зв'язки у творчості письменника.

Теоретико-методологічним підґрунтям роботи стали соціально-філософські концепції та ідеї вітчизняних і зарубіжних мислителів, праці у галузі естетики, філософії, історії педагогіки, історії та теорії літератури, а

саме: праця Івана Іваньо «Жанр байки у творчості Григорія Сковороди», Олекса Мишанича «Українська література доби бароко: проблеми дослідження і видання», праці Івана Пільгука «Григорій Сковорода: художній життєпис», «Поет-мыслитель. Естетичні погляди Григорія Сковороди», Краснопольської Руслани «Філософія життя і творчості українського Сократа – Григорія Сковороди».

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше в українському літературознавстві запропоновано систематизацію ознак українського барокового мистецтва в байках Григорія Сковороди. З цією метою було з'ясовувано джерела становлення притчевості як якості художніх творів на матеріалі «Байки Харківської» Григорія Сковороди, виявлено національну своєрідність художнього доробку філософа-байкаря шляхом аналізу на структурному та тематологічному рівнях.

Практична та теоретична цінність виконаного дослідження зумовлена можливістю використання матеріалів дослідження на уроках української літератури, при підготовці до практичних та семінарських занять з методики викладання української літератури, для подальшого науково-теоретичного дослідження творчості Григорія Сковороди, при підготовці відповідної науково-методичної літератури.

Апробація матеріалів дипломної роботи. Дипломну роботу та її розділи було обговорено на засіданні кафедри української літератури Протокол № 9 від 3 квітня 2019 р. Основні положення було виголошено на звітній студентській науковій конференції викладачів, аспірантів і студентів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха (Вінниця, 22-23 квітня 2019 р.) з темою: «Духовна, вільна людина в педагогічних поглядах Григорія Сковороди: природа добра у творах «Вдячний Еродій», «Змія та Буфон».

Публікації. Основні положення дипломної роботи викладено в одній (одноосібній) статті на тему: «Духовна, вільна людина в педагогічних

поглядах Григорія Сковороди: природа добра у творах «Вдячний Еродій», «Змія та Буфон» (збірник наукових праць «Літературознавчі студії», випуск 13, Вінниця, 2019 р.).

Обсяг та структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (70 найменувань). Загальний обсяг – 74 сторінки.

РОЗДІЛ І. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – МИТЕЦЬ УКРАЇНСЬКОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО БАРОКО

1.1. Філософські погляди Григорія Сковороди: діалектика, самопізнання, антропологізм і сердечність

Розглядаючи спадщину Григорія Савича Сковороди в контексті феномену українського бароко, звертаємо увагу на тлумачення поняття «барокова культура», яку трактують як своєрідний синтез ідей Середньовіччя та Ренесансу, втілений у динамізм, трагічне напруження художнього мислення [64, с. 40]. Ознаками динамізму в літературі бароко є вічна тема швидкоплинності людського життя, марність існування, мотиви відчаю, песимізму та відчуження, але водночас – прагнення до повноти відчуттів, емоцій, насолоди та краси. Як зауважує Ольга Ніколенко, швидкоплинність життя зумовлює філософські міркування про його. Цікавим є твердження Л. Масол про те, що для барокового світогляду характерний погляд на людину і світ як на величезний театр – бурхливий, суперечливий, патетичний і драматичний, динамічний і сповнений дисонансів [58, с. 371].

Григорій Сковорода у світі барокової культури постає в усій своїй складності, багатовимірності, безмежності і мінливості. Як і вся барокова література, навколишній світ для нього – це взаємодія простору Всесвіту, внутрішнього світу людини й Біблії. Він переконаний у тому, що біблійні тексти слід розуміти як сукупність знаків, символів, образів, які потрібно вміти розшифрувати, шукати в них певний потаємний, прихований зміст [64, с. 41].

Видатний український філософ, письменник та просвітителю Григорій Сковорода до самого моменту відходу у вічність був мандрівним філософом, що поділяв сократівське трактування філософської думки як «любові до мудрості», що спрямовує особистість до усвідомлення власної сутності та саморозвитку як сенсу всього людського існування.

Григорій Савич Сковорода (1722–1794) народився в родині козака в мальовничому селі Чорнухи Полтавської губернії. У 1738 році юнак вступив до Києво-Могилянської академії, де його навчали таким наукам, як філософія, історія, космогонія, механіка, математика, сучасні та давні іноземні мови. Майбутній філософ багато часу приділяв заняттям музикою, гарно співав, тому в 1742 році його було відправлено до Петербургу, а саме до придворної капели, яка належала імператриці Єлизаветі Петрівні [24, с. 44]. Через два роки він був вирішив повернутися до академії і продовжити навчання до 1750 року. Григорій Сковорода прийняв рішення не приймати сан священника по закінченню академії і погодився супроводжувати в поїзді по Європі російського генерала Вишневського. Ця подорож тривала впродовж трьох років. У цей час він знайомився з текстами нових книг з філософії та відвідував лекції в університетах. У 1753 році Григорій Сковорода повернувся до Росії і одразу став викладачем піітики в Переяславській духовній семінарії. У ці роки він реалізує перші спроби написання поезій, а також створює власний перший трактат, який, на превеликий жаль, не зберігся. З 1759 р. по 1769 р. Григорій Сковорода викладав поезію, етику та грецьку мову у Харківському колегіумі [16, с. 5]. Його лекції були дуже цікавими та оригінальними, проте вони не відповідали необхідному на той час богословському канону. У його ораторських виступах перепліталися морально-етичні та релігійні проблеми людського буття. З погляду белгородського єпископа Самуїла Миславського, виклад Григорія Сковороди не відповідав загальноприйнятим церковним канонам, був занадто світським за формою. Це стало причиною відсторонення Григорія Сковороди від учительства і заборони викладати в навчальних закладах.

Григорій Сковорода був звинувачений у вільнодумстві, а тому в 1769 р. Був змушений назавжди залишити публічну педагогічну роботу. Протягом

двадцяти п'яти років він був мандрівним філософом, народним просвітителем [16, с. 5].

Для письменника покинути свою викладацьку роботу, лишити хоч не розкішну, найману, та власну кімнатку, – це означало піти назустріч життю, сповненому нових вражень. Він взагалі мав намір позбутися визначеного соціального статусу. Григорій Сковорода відмовився від ролі вчителя з Переяславського чи Харківського колегіуму, домашнього вчителя пана Томари, не став пов'язувати себе із діяльністю у хорі – він поступово ставав просто людиною, з властивими йому вадами та чеснотами. Більше того, Григорій Савич навіть власне ім'я по можливості замінює на інше: він називає себе Варсавою (на івриті це тлумачиться як «син Сави»), підписується як «Даніїл Меїнгард» (так звали одного швейцарського пастора, вчення якого було дотичним із поглядами Григорія Сковороди), також підписує себе як «Григорій Варсава» та «Даніїл Варсава». Григорій Савич Сковорода ніби остаточно відмовляється від будь-якої системи координат, яка визначала би його людську сутність: «Итак, познать себя самага, и сыскать себя самага, и найти человека – все сие одно значит» [17, с. 124]. Людина має можливість сама визначити власну сутність, а все те, що навколишній світ пропонує нам як рамки, в яких перебігає наше життя та наша діяльність, – це все ілюзія та обман [45, с. 175].

З 1769 року розпочинаються подорожі Григорій Сковорода по Малоросії і Росії. Він не мав бажання пов'язати певні віхи життя із службою, і тому обрав для себе долю мандрівного філософа, музиканта й поета. Втім, поневіряння мислителя були важкими, адже він довго жив разом із своїми учнями, друзями, та шанувальниками, яких щороку ставало все більше і більше. Але і сам філософ не вимагав багато чого - торбинка, в якій постійно зберігалася Біблія становив весь його скарб [46, с. 49]. У 70-90-і рр. XVIII ст. Григорій Сковорода пише багато творів, які зберігалися у священника Я. Павицького. До найбільш значущих його творів варто віднести діалоги

«Кільце. Дружня розмова про душевний світ», «Алфавіт, або Буквар миру», «Потоп Змін», трактати «Нарцис», «Ізраїльський змій», «Симфонія, названа книга Асхань», «Про пізнання самого себе».

Помер великий український просвітител в с. Іванівка (нині Сквородинівка Харківської області). Згідно із заповітом, на його надгробку помістили такий промовистий напис: «Світ ловив мене, але не спіймав».

«Філософська спадщина Григорія Сквороди почала вивчатися одразу після його смерті. Першим склав біографію видатного філософа його друг і послідовник Михайло Ковалинський у 1794 році. Дослідженням постаті письменника Сквороди займався і відомий славіст Ізмаїл Срезневський. Важливим етапом досліджень спадщини філософа стала праця «Філософія Г. С. Сквороди» Дмитра Чижевського, який на багатому джерельному матеріалі дослідив засади сквородинської метафізики та антропології. Фундаментальним виданням дослідження спадщини Григорія Сквороди є праця науковців Інституту філософії НАН України «Скворода Григорій: образ мислителя» під редакцією Шинкарука В. І.» – зазначає дослідниця Вікторія Білецька [5, с. 51].

На запитання одного з учених «Що таке філософія?» він відповідав так: «Головна мета життя людини, голова вчинків людини є дух його, думки, серце. Кожен має мету в житті, але не кожен цікавиться головою життя, інший – черевом життя, тобто всі свої справи членам тіла, інший ще вбранню та бездушним речам; філософія або любомудріє прагне всіма вчинками своїми до того кінця, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, ясність думкам, яко голові всього. Коли дух у людині веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, щасливе, блаженне – це і є філософія» [3, с. 423].

Загалом не можна встановити своєрідність філософського вчення Григорія Сквороди, не беручи до уваги його ставлення до Біблії. За Григорієм Сквородою Біблія – це скарбниця символів, які він трактував з

раціоналістичної філософської позиції. У ставленні до Біблії, у виробленні принципів її алегорично-символічного пояснення Григорій Сковорода опирався на пізньоелліністичну філософію, патристику та деяких середньовічних авторів. Кожний біблійний сюжет має свої символи, які він Сковорода розшифровує. Але його серцю ближче пояснення цих символів на свій національний манер.

Згідно з теорією «трьох світів», Григорій Сковорода поділяє усю навколишню дійсність на три гармонійно пов'язані світи: Макрокосм, Мікрокосм і символічний світ, або Біблію. Місце Біблії як першорядної частини світу символів філософа позначається в пізнавальному процесі тим, що вона допомагає пізнавати духовне начало природи та людини. Так філософ говорить про Біблію: «...Біблія є символічний світ, тому що у ній зібрані небесних, земних і глибинних створінь фігури, щоб вони були монументами, які ведуть нашу думку у поняття вічної природи, прихованої у тлінній так, як малюк у фарбах своїх» [11, с. 88].

Провідним у світосприйнятті письменника Сковороди, його стержнем була концепція людини, з головною ідеєю гармонійного розвитку особистості. У філософії Григорія Сковороди людина своїм буттям і своїм ставленням до світу є частиною природи, її «мікрокосмос». Але, не зважаючи на свою «божественну» натуру, людина не залишається незмінною. За Григорієм Сковородою, добро, мудрість, сердечна щирість, а також – і щастя не існують у готовому вигляді, а виробляються людиною в процесі життя, насамперед трудової діяльності. Мудрість – якість не успадкована, передусім це – життєвий досвід, який освітлює шлях людини. Цікавим є прагнення Григорія Сковороди доказати принцип єдності людини і природи як життя по сродній праці, в якій персоналізується велике в малому.

Письменник приділяв увагу вічним проблемам життя і смерті, щастя і долі. Ідея розумного життя і моральної чистоти визначає мотиви дуже багатьох творів Григорія Сковороди. Уява про «істинне життя» пов'язане з

«чистою совістю», «чистим серцем», бо цінність людського життя визначається чесністю, а людина з «чистим серцем» не знає страху смерті. Свої перші значні філософські діалоги він Сковорода присвятив з'ясуванню сутності «істинної» людини. Все, що відбувається в світі набуває цінності лише доти, доки знаходить своє завершення в людині. Науку про людину та її щастя Григорій Сковорода вважав головною з усіх наук і вважав, що проблема людського щастя вирішується в виявленні єдиної, сердечної людини. Філософія Григорія Сковороди визначається перш за все його релігійним сприйняттям світу і людини, бо сам філософ був щиро і глибоко релігійний. Серце – головна людина, або духовна. Воно головна точка і портрет боголюдини, здатне перетворюватися в божественну волю. Направлене до Бога, воно є його вмістилище, навіть збігається з ним, як і людина в цілому. Серцем людина приймає віру і обіймає істинну людину. Положення серця в концепції внутрішнього і зовнішнього людини у Григорія Сковороди відповідає його значенню в містиці, в релігії і в поезії всіх народів [11, с. 89]. Серце визначає також здатність людини бачити і чути істину. Також і розум поміщається в серці. У цьому твердженні Григорія Сковороди відповідає традиційному уявленню про феномен серця, як про пізнавальний центр людини.

Як все в людині ділиться надвоє, так і серце не єдине, стверджує філософ. Насправді їх два, «ангелське і сатанське», що борються між собою. Злий дух – це дух повітряний, стихійний, грубий, темний, сліпий, фізичний.

Істинне серце називається у Григорія Сковороди вічним, глибоким, сміливим, білим, терплячим, прозорливим, мирним, віруючим. «Коли людина спустошує своє серце, воно стає порожнім, мирським, рабським, невдячним, незадоволеним своєю часткою, буйним, голодним, що викрадає чуже, лютим, ревним, сумним, старим, затверділа, земним, грубим, попелястим. Таке серце, як олово, грузне в людині» [11, с. 89].

У навчанні Григорія Сковороди про внутрішнє і зовнішнє людині серце володіє двома сторонами. Зовнішнє, матеріальне серце схиляє людину до світу фізичного, світу стихійного і темного. Якщо людина прислухається до голосу цього боку серця, він віддає себе силам зла. Внутрішнє серце говорить з Богом і робить людину, слухача цього діалогу богоподібним [45, с. 176].

Але ці два серця не розведені остаточно і тому здатні до несподіваних перетворень. І «світле» серце може стати «темним» і скорботним. Двоїстість серця проявляється не тільки в стремліннях до добра чи зла. Серце здатне бачити світло, тобто осягати істину, добро, справедливість. Але мати можливість бачити не означає вміти нею користуватися. Може серце бути і сліпим. Він відстоював думку, що духовне обличчя людини, його ідеї, мудрість, тобто все те, що він називає серцем, формується в процесі практичного життя.

Григорій Сковорода стверджував, що щастя породжується «спорідненою» працею, а порушення принципу «спорідненості», тобто ухилення від природи, призводить до нещастя. Звідси випливало його вимога: живи по природі. Вимога «живи по природі» у нього виступає, як вимога жити по волі Божій.

Отже, щастя в спорідненості, в проходженні своєю природою. Ось основна думка Григорія Сковороди. Кожен повинен самовизначитись в житті та віднайти себе у ньому. Ніякі зовнішні чинники не повинні бентежити розум. Бідність, убогість, хвороба – все це ніщо перед істинним щастям бути самим собою, перед блаженною та повітряною легкістю, з якою людина, яка віднайшла себе, живе у світі складних перипетій [59, с. 112].

Ми доходимо висновку, що Григорій Сковорода став творцем нової оригінальної філософії, суть якої полягає позиціонуванні людини як «мікрокосмосу», з властивими їй «внутрішню» та «зовнішню» оболонками. «Внутрішня», «істинна» людина ототожнюється із серцем. Постійне поєднання «внутрішньої» людини з серцем не є для Григорія Савича чимось

випадковим, навпаки, це досить глибоко продумана система філософських міркувань та поглядів. Серце є центром людської душі.

Воно не існує ніде в просторі, проте в той же час існує скрізь, у всій людській сутності. Серце за міркуваннями Григорія Сковороди є одним із символів, що позначає корінь, сутність людини, а також першоджерело знань. Мислитель застосовує своєрідний властивий йому символічно-філософський стиль мислення, і зобразивши «внутрішню» сторону людського серця, Григорій Сковорода тим самим поклав початок створення та розвитку символічно-антропоцентричної «філософії серця».

«Нині існують згадки про 20 філософічних творів Сковороди, але вони не всі дійшли до нас. В першому томі творів Сковороди, видання Академії Наук Української РСР (Київ, 1961) надруковано 17 творів. Ось вони: 1. «Убудшеся видіша славу его». 2. «Да лобжет мя от лобзаній уст своих», обидва твори – дві вступні лекції в колегії, написані в 1765–1766 роках. 3. Начальная дверь ко християнскому добронравію», 1766. 4. Наркисс. Розглагол о том: Узнай себе», 1766. 5. «Симфонія, нареченная книга Асхань о познаніи самого себе», 1767. 6. Беседа, нареченная двое – о том, что блаженным быть легко», 1772. 7. Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни» або те саме – «Разговор дружескій о душевном мирі», 1772–1773. 8. Діялог, пли Разглагол о древнем мире», 1772–1773. 9. «Кольцо», 1774. 10. «Алфавит, или Букварь мира», 1774–1775. 11. «Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis, сирічт. «Икона Алквіадская («Израильській змій», 1775–1776. 12. «Жена Лотова», 1780. 13. Брань архистратига Михайла со сатаною о сем: легко быть благим», 1783. 14. «Пря (суперечка) со Варшавою (з Сковородою), 1784. 15. «Благодарный Еродій», 1787. 16. «Убогий жайворонок», 1787. 17. «Потоп зміин», 1791. [1, с. 148].

Григорій Сковорода намагається через власні твори донести до людей розуміння вдосконалення людської «сутність». Для того, щоб бути зрозумілим якомога більшій кількості людей, ширшій аудиторії, він обирає

основним засобом спілкування з українським народом казки (переважно у вигляді різноманітних байок на сюжети з життя певних тварин), пісні, думи. Він є одним із перших вітчизняних педагогів, що оцінив твори усної народної творчості як вияв педагогічних традицій українців і як ефективний виховний засіб.

У тлумаченні митця, яке чітко спиралося на традиції античної філософії, людське самопізнання полягає в осягненні простої істини, згідно з якою у світі все складається з двох протилежних натур: тлінної та вічної, духу і матерії, видимої і невидимої [5, с. 53]. Філософські трактати Григорія Сковороди присвячено морально-етичній проблемі досягнення щастя. Письменник стверджує тезу, що шлях до щастя пролягає у досягненні духовного вдосконалення.

Для митця пізнання світу й пошук істини буття людини – це форма щасливого та наповненого глибоким змістом життя особистості. Певним початковим кроком на шляху до щастя Григорій Савич вважає реалізацію ідеї, висловленої в минулому ще античною філософією, – «Пізнай самого себе». Мислитель, використавши це гучне світоглядне гасло Фалеса Мілетського, підхоплене філософами Сократом і Платоном, у діалозі, що має назву «Кольцо. Дружескій разговор о душевном мире» через метафоричний образ Сфінкса як уособлення двоєдності людського буття проголошує важливість самопізнання для досягнення щастя – без самопізнання неможливо зрозуміти власного життєвого призначення. Словами мудреця Едіпа Григорій Сковорода звертається до читача: «Учись собирать расточение мыслей твоих и обращать их внутрь тебя. Щастіе твое внутрь тебе есть, тут центр его зарыт: узнав себе, все познаеш, не узнав себе, во тме ходишь будешь и убоишься страха, где его не бывало. Узнать себе полно, познаться и задружить с собою сей есть неотъемлемый мир, истинное щастіе и мудрость совершенная» [52, с. 372].

1.2. Духовна, вільна людина в педагогічних поглядах Григорія Сковороди. Природа добра у творах «Вдячний Еродій», «Змія та Буфон»

Григорій Сковорода був народним педагогом у найглибшому сенсі цього слова: він учив народ і вчився в народу. Уся його педагогічна теорія – фольклоризована, насичена народними ідеалами, побудована на найкращих народних традиціях. Григорій Сковорода поділяв педагогічні ідеї та принципи мислителів античного світу (Арістотеля, Демокріта, Епікура, Квінтіліана, Платона, Плутарха, Сократа, Цицерона), вітчизняних та західноєвропейських просвітителів XVII – XVIII століть (Вітторіно да Фельтре, Вольфганга Ратке, Жан–Жака Руссо, Яна Амоса Коменського). Він увійшов в історію педагогічної науки, літератури й філософії як самобутній мислитель, як творець оригінальної концепції виховання.

У творах Григорія Сковороди відчувається велика шана до видатних античних філософів та письменників. Однак слід мати при цьому на увазі, що ідеї античних авторів виступали в творах митця лише як інструмент для розв’язання актуальних питань суспільного життя, зокрема й на ділянці виховання, саме у XVIII столітті і в конкретних умовах своєї країни. Не випадково у Горация, наприклад, Григорію Сковороді подобалася думка про те, що коли людина хоче почувати себе вільною і незалежною, вона повинна обмежувати себе, свої химери і насамперед відмовитися від користолюбства. В листах до Ковалинського М. І. Григорій Сковорода часто посилався на Плутарха, який вважав, що силою виховання можна було піднести моральність римлян і цим оздоровити Римську імперію.

Григорій Сковорода, наснажений добароковою мудрістю, не був залежним від чужих поглядів. Український просвітитель, як підкреслював Іван Франко, творив свою, нову науку: «Хоч форма суспільно-педагогічної діяльності Сковороди була стара і традиційна, та зміст його науки був новий, а бодай новий серед тодішньої суспільності» [61, с. 434].

У Григорія Сковороди принцип природовідповідності («сродности») виховання набув особливо яскравого соціального звучання: кожна людина на переконання автора має займати певне місце в суспільстві не за багатством чи знатністю, а за «сродністю», тобто за своїми природними здібностями, що виявляються й розвиваються у процесі діяльності. При цьому в розвитку природних сил і можливостей людини Григорій Сковорода особливо великого значення надавав озброєнню знаннями і вільній творчій праці.

Принцип «сродности», спорідненості мав неабияке значення для дальшого розвитку педагогічної думки, адже він орієнтував на різносторонній розвиток природних задатків особистості у процесі її навчання і виховання. Тільки споріднена праця, тобто праця за особистими здібностями, нахилами і уподобаннями розкриває, як вважав Григорій Сковорода, перспективи особистого і загального щастя людей, створює можливості для вільного і гармонійного розвитку кожної особистості.

Ідучи за народними педагогічними традиціями, письменник засуджує неробство, виголошує гімн праці, гімн скромному трудовому життю, а отже, і трудовому вихованню. Гуманізм педагогіки в творах Григорія Сковороди органічно поєднався з її демократизмом. Те, що було ідейною основою педагогіки братських шкіл та Київської академії, письменник підхопив як естафету і розвинув у нових історичних умовах, що склалися в Україні у другій половині XVIII ст. [42, с. 12].

Ідея трудового виховання як основи виховання доброчесності, винесена Григорієм Сковородою з традицій народної педагогіки, дістає в нього дальшого розвитку. Просвітитель не тільки і не просто повторював народний ідеал виховання в праці, а й збагатив його своїм талантом. Він розглядав працю як «*Живий і невсипущий усієї машини хід*» [52, с. 323] і доводив, що праця тільки тоді є справді плідною, тільки тоді веде до щастя, коли, вона споріднена, відповідає задаткам, нахилам і покликанню кожної людини. Гуманізм педагогіки Григорія Сковороди поєднувався з демократизмом. Те,

що було головною ідейною основою педагогіки братських шкіл та Київської академії, він підхопив як естафету і розвинув стосовно до нових історичних умов, що склались на Україні в другій половині XVIII ст. [42, с. 12].

Твори автора рясніють народними прислів'ями: для підкріплення своїх думок він часто наводив прислів'я. «В селі Ровенках прекрасную слыхал я пословицу сію: *«Не євши – легче, поївши – лучше»*, – писав він у притчі «Убогій Жайворонок». Тут же наводить інші прислів'я: *«На ловца звірь біжить»*, *«Покій воду пьет, а неспокій – мед»*, *«Всіляка птичка своим носком живе»*, *«Лучше мнє сухар с водою, нежели сахар с бідою»* та ін. [52, с. 478].

Григорій Сковорода як справжній педагог широко використав у своїй творчості народні пісні. Наприклад, українську дитячу пісеньку-гру «Соловєчку, сватку...» він розучував з дітьми, і вони виступали з нею в урочисті дні; він улаштовував також для дітей свята на зразок народних – із сопілками і хорovým співом.

Щоб пізнати себе й навколишній світ, щоб дійти до істини, досягти повноти щастя, «злетіти до сонця», кожна людина, на думку Григорія Сковороди, повинна опанувати широке коло знань, перетворивши їх «в сік і кров», навчитися користуватися ними («Вдячний Еродій») [52, с. 221]. Освіта має бути доступною для всіх, бо всі в здобутті чогось на землі рівні: *«никого бог не обидил»*, *«воспитание і убогим нужно есть»* («Вдячний Еродій») [52, с. 494]. Право на освіту повинні мати всі люди, всі народи, бо премудрість – скрізь: *«где ночь и день живет, где літо і весна»* («Змія і Буфон») [52, с. 84]. Просвітитель оголосив війну неосвіченості: *«Не тот есть глуп, кто не знает (еще все презнавшій не родился), но тот, кто знает не хочет. Возненавидь глупость...»* («Убогій жайворонок») [52, с. 515].

Свої педагогічні погляди він виклав у діалогах, у віршах і в байках, у притчах і в листах. Проблемам виховання присвячені його притчі «Вдячний Еродій», «Убогий Жайворонок», «Байки Харківські». Визначальними в системі педагогічних поглядів Григорія Сковороди є ідеї демократизму,

гуманізму, народності та патріотизму. Ідеал людяності – мета всього його життя, це також і мета виховання. Письменник вважав, що у вихованні треба враховувати не соціальне становище дітей, а їхню природу, схильності, інтереси, обдарування: *«Від природи, яко від матері, легесенько сама собою розвивається наука. Вона всерідна, справжня і єдина навчителька»* [52, с. 150].

Письменник домагався, щоб виховання й освіта були безкоштовними, доступними для всіх, багатих і вбогих, чоловіків і жінок, тому написав окрему притчу «Вдячний Еродій», в якій розвивав свою програму виховання: *«Виховання ж іде від природи, що вливає в серце сім'я доброї волі. Virісши без перепон, самотійно й охоче ми робимо все те, що святе і бажане... Яка користь з янгольської мови, коли в ній нема доброї думки? Чи є плодом тонка наука, коли недобре серце?»* [2, с. 153]. Авторська позиція письменника висловлена в назві – «Вдячний Еродій», що має символічний характер. *Еродій* в перекладі з еллінської мови означає «боголюбивий», а «так називається птаха *гайстер* (в сучасній українській мові – чорногуз, синоніми: боцюн, лелека, бузько та ін.), що вважається непримиренним ворогом змій і жаб» – зазначив дослідник Щербак С. В. [4, с. 214].

Ця притча написана у формі діалогу між Еродієм (гайстером) – «простим птахом» – і «госпожой Пишек» (Пітек – мавпа). Вони сперечалися з питань навчання та виховання, стосунків між батьками та дітьми. В цьому діалозі автор виклав власні роздуми про «сродність», вдячність, важливість умінь задовольнятися малим, самовдосконалюватися.

Вмій малим ти вдовольняться. За великим не женися,

Сіті кинуті на лови, їх ти вельми бережися.

Я кажу вам, що не треба у розкошах жити,

На таких, кажу, повсюди розпинають сіті.

Триста впало у неволю з пристрасті в часі,

Шістсот плачуть у хворобах — дуже були ласі.

*Хто подячний бува Богу, з малим може жити,
Невдоволеного світом цілим не наситиш.
Лиш подячна душа ще омине ті сіті,
Замість неї потраплять в сіті ці неситі [52, с. 508].*

За народними традиціями, Григорій Сковорода надавав основного значення родинному вихованню. Природними вихователями народна педагогіка вважає батьків, які повинні дбати як про народження дітей здоровими, так і про належне їх виховання. У притчі «Вдячний Еродій» просвітитель пише: *«...главизна воспитанія есть: 1) благо родить; 2) сохранить птенца младое здравіе; 3) научить благодарности»* [52, с. 509]. В цій же притчі він з великою симпатією змальовує результати виховання, досягнуті завдяки відповідальному ставленню батьків до виконання покладених на них природою обов'язків. А тих, хто «ні благо народив, - ні благо навчив», він називає «полу-отец» і «полу-мати».

У знаменитій філософсько-педагогічній притчі «Вдячний Еродій» Григорія Сковороди головним об'єктом критики є представниця «благородного», дворянського виховання «госпожа Пишек» (мавпу), яка в розмові з Еродієм (лелекою) виявляє крайню глупоту. Просвітитель їдко, дошкульно висміяв виховання в дворянських сім'ях, де спотворювали душі, розум і серце дітей, де *«іноземний набрід навчав паненят модно заїкатися усіма мовами і нехтувати рідною»* [52, с. 119]. Головна думка Григорія Сковороди в тому, що іноземні педагоги, які були далекі від народу, від його культури, мови, історії, традицій, не могли сприяти формуванню повноцінної особистості. Все було розраховано на зовнішній блиск. У байках «Вдячний Еродій», «Убогій Жайворонок», у збірці «Басні Харьковскі» просвітитель влучно, викривально зобразив абсурдність середньовічних «педагогічних систем», запроваджених найнятими іноземними вихователями. Автор довів, що «тетерваки», ці колоритні типи «малороссийского дворянства», як і мавпи-«пишеки», несуть на собі печать історичної приреченості.

В образі пані Пишек автор дошкульно, дотепно висміяв прихильників іноземного виховання та обґрунтовано довів, що захоплення батьків *«славними училищами, в яких всімовне навчають папуги»* [52, с. 141], направлені на те, щоб вигідно влаштувати своїх дітей у житті. Однак юнаки після такого модного виховання ставали самовпевненими неуками, які вміли тільки модно цвенькати іноземними мовами й завжди мали на умі «чинок», «грунти», «имперіалік», понад усе догоджали «череву» й підкорялися зовнішньому «блиску».

Пані Пишек згодна вислухати Еродія, бо його слова здаються їй дивними, а його принципи потребують певних радикальних змін у житті родини Пишек. Вислухавши майстра, мавпа Пишек осудила виховання й навчання родини Еродія: *«Як же він міг вас виховати, невіглас еси»* [52, с. 142]. Після того, як мавпі розкриваються суть «серця», «благої натури», вона продовжила перейматися лише модою, престижем, достатком родини. Люди могли годинами розмірковувати та розмовляти про вищі духовні цінності, але не були спроможні щось змінити в своєму житті чи світогляді» [70, с. 215].

Притча закінчується загибеллю родини Пишек: це не випадково, бо Григорій Сковорода визнає другорядність матеріальних благ по відношенню до духовних надбань: *«Ніколи жесточає її свірін єсть печаль, як в той час, коли серце наше, заснувавши надію свою на брехливому морі світу сього й на лжекаменях його, побачить, нарешті, спростування гніздо своє й розоряється град помилкового блаженства ... Яко найсильніше єсть страх Божий и яко благочестиву й самовдоволену подяку перевершує небо й землю»* [52, с. 507].

Гайстер Еродій виказує протилежні мавпячим принципи виховання та світогляду загалом. Його не цікавлять матеріальні достатки, чини, мода. Зазначимо, що символ Еродія (чорногуза) у середньовічній емблематиці означав шляхетність, вдячність. Отже, саме через образ гайстера Еродія у

параболі подається авторська теорія родинного, духовного виховання, що ґрунтується на біблійних істинах [70, с. 216].

Еродій має прекрасні благородні манери. Він уміло користується правилами поведження із старшими, уважно вислуховує думки мавпи Пишек. Після переконливо й обґрунтовано підводить доцільність поглядів свого роду на виховання, повідомляє систему більш необхідних життєвих цінностей, які ґрунтуються на біблійних заповідях і примушують до певних благочестивих дій.

Для нього важливими є дух, духовність і віра в Бога, які пов'язуються з серцем і є постійними, неперехідними. На цьому ґрунтується система педагогічних поглядів автора: першими й першорядними вихователями мають бути батьки, родина; виховання зобов'язане відбуватися на власному прикладі благочестивого життя; виховання повинне сприяти виявленню та розвитку природніх задатків особистості; добрий учитель не тільки сприяє розкриттю природніх задатків, а й допомагає усувати перешкоди, які шкодять цьому розкриттю; головна мета виховання – навчити бути вдячним; основою виховання має бути віра в Бога. Ці педагогічні ідеї автор підтверджує конкретними вчинками Еродія, які є дієвими переконуючими доказами кожної педагогічної засади.

Словами Еродія Григорій Савович виражає власні думки. У притчі знаходимо наступні його філософські принципи: *«Благо родити й благо навчити»* [52, с. 142]; *«Адже для мене краще веселоці без багатства, аніж багатство без веселоців»* [52, с. 145]; *«Сину, — часто взиває він до мене, — сину мій! Гей, учися самої вдячності. Вчися, сидячи вдома, літаючи в дорозі, засинаючи і прокидаючись. Ти народжений на добро, і ця наука є дочкою природи твоєї. Хай буде вона тобі найсолодшим і вечірнім, і раннім, і обіднім шматком! Знай, що всі інші науки правдиві рабині цієї цариці. Не буди обуюлості! Не хапайся за хвоста, полишивши голову. Приймай і повертай усе на добро. Хай буде душа твоя шлунок пташок, які перетворюють через*

варіння свого міцного внутрішнього жару в поживні для себе соки пісок, черепашню та камінці. Невдячна і незадоволена душа — те саме, що хворий шлунок, який не приймає ніякого харчу. Вдячність же — твердість і здоров'я серця, що приймає все на добро й уміцнює.» [52, с. 146].

У байці автор використав прислів'я, завдяки яким ствердив народність своїх філософських принципів: *«Не ходи в чужій монастир з твоїм статутом, а в чужу церков з твоїм тіпком»* [52, с. 140]; *«Й кішка блудлива не знаходить собі притулку»* [52, с. 141]; *«Яблуні не вчи народити яблука»* [52, с. 144]; *«Вовка в плуг, а він у луг»* [52, с. 142]; *«Чи не хапайся за хвіст, минувши голову»* [52, с. 146].

«Послідовно викладаючи тези й антитези, Григорій Сковорода довів, що перевага має надаватися вихованню духовних потреб, яке спирається на природні задатки особистості, закладені ще при народженні. Як істинний ідеаліст, він вірив, що кожна людина народжується на добро, оскільки в кожного є невидима натура, яка є істинна, і тільки неправильне виховання, підміна істинних ідеалів, вірувань псує особистість» – вважає Щербак С. В. [70, с. 216].

У притчі «Вдячний Еродій» Григорій Сковорода порушив головні проблеми виховання: національної байдужості, конформізму значної частини українського дворянства, схиляння перед чужоземним: *«іноземний набрід навчав паненят модно заїкатися усіма мовами і нехтувати рідною»* [52, с. 119]. Завдання педагогіки, за Григорієм Сковородою, полягає в тому, щоб навчити дитину орієнтуватися в житті, посприяти їй відкрити в собі кращі природні задатки та сформувати їх у здібності, аби з'явилася любов до батьків, пошана до думки старших і мудріших, щоб цементувати розуміння та шанування традицій рідного краю. Митець возвеличує людський розум, почуття гідності, позицію вільної людини, яка має незаангажоване бачення дійсності.

Сковорода-філософ вважав, що правильним шляхом до морального виховання є праця. Неробство – це найбільше зло. Тому у байці «Змія і Буфон» підсумовує: *«Хто труда не докладе, той до добра не прийде»*. Іншим джерелом морального виховання особистості є вдячність. *«У вдячності заховалося всяке благо, як вогонь і світло втаїлось в кремінці»*. Працьовитість, як прикметна риса характеру самого Григорія Сковороди, стала й важливою засадою педагогічної системи.

Вільна праця за покликанням – це єдине джерело справжнього щастя і добра. Так, у байці «Змія и Буфон» Григорій Сковорода говорить про необхідність праці для оновлення людей і їхнього життя. Тільки пролізши крізь вузьку щілину, мудра Змія скинула з себе стару шкуру й відмолоділа, а лінивий і неповороткий Буфон на це нездатний. На пропозицію Змії пролізти *«...пролізти крізь цей вузький прохід»*. Він з гнівом вигукує: *«– Ти що, хочеш мене задавити тут? – скрикнув Буфон.– Та хоча мені й пощастить пролізти, то усю шкуру з мене здере...»*

– Не гнівайтесь,– відказала Змія.– Це єдиний шлях зробити те, що вдалося мені» [52, с. 124].

В основі фабули байки «Змія і Буфон» – майстерно виписаний діалог номінованих у назві дійових персонажів. Цей діалог-трансляція розмови персонажів – рушій сюжетних подій. Динамізму співбесіди додають короткі окличні й питальні речення (*«Бог з вами, пані!»*; *«Відмолоділи!»*; *«Що за причина?»*) [52, с. 124]; сполучниковий початок речення (*«І повела Жабу...»*) [52, с. 124]; наказовий спосіб дієслова (*«Ходіть за мною!»*) [52, с. 125]. Враження завершеності драматичного епізоду виникає внаслідок обрамлення чи не в кожному реченні слів автора прямою мовою (*«Я вам залюбки можу порадити, – каже Змія. – Ходіть за мною!»*) [52, с. 125].

Виникає й колізія, властива драматизованим текстам: Жаба розгнівалася на Змію, яка запропонувала їй свій природний «рецепт» омолодження: *«...пролізти крізь цей вузький прохід»*. Звісно, Жаба могла б у

такий спосіб позбутися старої шкіри («...здерла б я всю шкіру!» [52, с. 125]), однак неважко припустити, які були б наслідки цієї операції для неї. Природа не передбачила для Жаби такої процедури; водночас Змія змушена систематично її виконувати, зважаючи на свою зростаючу довжину й шкіру, пристосовану для плазування.

Ідея природовідповідного способу життя стає наскрізною, її демонстрація помітна на прикладі конфліктної ситуації, що виникла між Жабою та Змією. Можливий філософський висновок байкар переводить у морально-етичне кредо: *«Чим краще добро, тим глибшим трудом, як ровом, воно обкопане»* [52, с. 125]. Порівняння й метафора в ньому підвищують образну виразність, внаслідок чого Сила сприймається органічним продовженням фабули, а не власне підсумком сказаного; тому автор поширює висновок як прислів'я: *«Хто труда не викладе, той до добра не прийде»* [52, с. 125].

В образі Змії автор оспівує такі риси, як жертівність та самовідданість. Мудра Змія досягла власного добра, лише тоді, коли їй довелося подолати важкий та кропіткий шлях через вузьку щілину. Буфон є лінивим та неповоротким, тому він не здатний на такий. Письменник порушив проблему важливості праці для оновлення людей та їхнього життя, наголосив на тому, що не варто шкодувати енергії та сил заради гідного життя.

РОЗДІЛ II. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА – ФУНДАТОР ЖАНРУ БАЙКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ, ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ БАЙКАРСТВА

2.1. Прозове байкарство Григорія Сковороди та народна мораль

Байка – це невеличке оповідання, вид епічного твору. Як і в кожному епічному творі (повісті, оповіданні), в байці життя людей показано у формі описів і авторської розповіді про людей та події. Основна частина байки і є, власне, коротеньким оповіданням. Лише, на відміну від оповідання чи повісті, оповідь у байці здебільшого віршована, форма завжди алегорична, а характер – сатирично-гумористичний. Тільки цьому видові епічного твору властиві висновки-повчання та зображення людських рис в образах тварин, речей і явищ природи, хоча нерідко персонажами байок бувають і люди.

Григорій Сковорода працював у різних жанрах – від власне наукових трактатів до віршів і притч. Особливе місце в його письменстві посідають байки, які він нерідко вставляв у свої філософські твори. На це вказує й Олекса Мишанич: «Жанр байки не був тимчасовим захопленням Григорія Сковороди, до нього він звертався і у своїх філософських творах, вплітаючи в їх тексти байкові сюжети» [37, с. 115]. Прикладом у цьому для Григорія Сковороди були, як вважає Попов П. С. : «давньогрецькі філософи й митці, зокрема Сократ і Езон» [44, с. 96]. На думку дослідника, філософа приваблює образна наочність, властива байці, можливість в алегоричній формі висловити критичні судження на адресу існуючого ладу.

До жанру байки Григорій Сковорода звернувся ще в 1760 році, коли для учнів Харківського колегіуму написав латиною та старокнижною українською мовою віршову «Байку Езопову». У кінці 60-х років він написав 15 байок, а в 1774 році - ще 15. Об'єднавши їх у збірку «Байки Харківські», Сковорода подарував її своєму приятелеві Павлу Панкову. Надсилаючи, у супровідному листі автор висловив цікаві міркування щодо байки як одного з

найпопулярніших серед широких народних мас літературних жанрів. На його переконання, байка – це «мудра іграшка», що «таїть у собі силу».

«Байки Харківські» написані прозою, кожна з них складається з двох частин: лаконічної художньої фабули і «сили», тобто моралі, яка в останніх п'ятнадцяти байках обсягом значно перевершує саме оповідання, фактично перетворюючись на своєрідний філософський трактат. Більшість байок Григорія Сковороди мають оригінальні сюжети й порушують ті самі проблеми, якими насичені його філософсько-педагогічні твори. Основним джерелом байок стали власні життєві спостереження автора, сучасна йому феодально-кріпосницька дійсність, а також народна мудрість.

Беручи до уваги інтереси народу, Григорій Сковорода викриває вади тогочасного суспільства, виносить їм присуд, яскравими сатиричними барвами зображує поміщиків, чиновників, охоплених жадобою наживи і високих посад. Валерій Шевчук зазначає, що в «...байках Г. Сковороди бачимо майже всю суму ідей, які він розробляв у своїх трактатах» [67, с. 273].

Валерій Шевчук робить припущення, «що Сковорода не завершив свого задуму до кінця, а тільки до половини...», хоч мав би створити копу – 60 байок [67, с. 267]. Григорій Сковорода «... фактично завершив українську байкарську традицію XVII – XVIII ст., вивів байку як літературний жанр на шлях самостійного розвитку» – зазначив Олекса Мишанич [37, с. 115].

Водночас, стверджує Олекса Мишанич, у байках Григорія Савича Сковороди свій подальший розвиток знайшли сатиричні мотиви давньої української літератури, викликані, очевидно, брутальними явищами, сюжетів характерними для поміщицької України XVIII ст. Основою для його байок була «жива тогочасна дійсність» [67, с. 116]; «вони пронизані гуманістично-демократичними ідеями» [37, с. 25]; вістря сатира байкаря спрямована проти паразитуючої частини суспільства, а його слово виступає на захист змістовного трудового життя моральної поведінки, проголошує основні філософські й загальнолюдські принципи щасливого добробуту.

При аналізі «Байок Харківських» важливо розрізнати умовивід і «силу». Як це взагалі властиво алегоричному жанрові, у більшості випадків умовивід виражається у підтексті самого твору. Часто його в образно-алегоричній формі висловлюють персонажі. Але навіть у тих байках, де умовивід сформулюється у фабулі, Григорій Сковорода повторює, його в «силі», надаючи йому при цьому абстрактно-логічного характеру, як, наприклад, у байці «Мурашка і Свиня»: *«Не мале те, чого досить на прожиття, врешті, достаток і багатство є те саме»* [52, с. 87]. А в «силі» до байки «Дві Курки» умовивід повторюється навіть двічі: *«...практика без природженості безглузда, а природженість утверджується практикою», «наука та досвід – се одне і те ж, вона не в знанні самім живе, а в діянні»* [52, с. 94].

Дослідник Іван Пільгук переконує, що байки Григорія Сковороди увібрали в себе ознаки ліричної, епічної й драматичної творчості, у них автор *«... то розгортає драматизовано конфлікти, то вдається до прийомів народного епосу, то надає слово іносказальним персонажам, показуючи змагання між ними»* [41, с. 199]. Сюжет і фабула у цих творах здебільшого збігаються, і головну роль у розгортанні подій відіграють не класичні сюжетні частини, а діалоги дійових осіб, що додає художньому викладу драматичної виразності, пробуджує уяву сприймача, активізуючи його емоційну сферу й спрямовуючи його розумовий струмінь на смислове ядро тексту. Осмислюючи поетику байки, Григорій Сковорода спеціально дбав про фабульну виразність і гостроту висновків [41, с. 198].

Літературознавці, зокрема Іван Пільгук, вказують на тісну взаємодію в його творах фабульної й «силової» частин. Особливо це помітно в першій половині його байок, написаних по селах і хуторах на Харківщині. Йдеться про твори, в яких переважає власне художній компонент, а дидактичний висновок лише допомагає збагнути авторську ідею. Адже у витворах мистецтва слова хоча нічого не приховується, але й не говориться прямо. *«Відомо, яке значення для розуміння прочитаного має проникнення*

реципієнта в глибинні надра твору, його підтекст і надтекст, осягнення відношень між образними компонентами тексту. До речі, «сила», яку пояснює кожного разу байкар, увиразнюється афористичністю вислову, який уже сам по собі набирає художнього значення. Наприклад, до байки 1-ї «Пси» Григорій Сковорода подає такий висновок: «Розумний чоловік знає, що ганити, а дурний ляпає без розбору»; до байки 2-ї «Ворона й Чиж» – «Дерево по плодах пізнається» й подібне» – зазначає Анатолій Ситченко [51, с. 36].

Але у другій частині збірки харківських байок, як зазначає Павло Попов, Григорій Сковорода «... ніби забуває про специфіку цього жанру, прагне перетворити байки в своєрідні філософські твори, де фабули є лише поштовхом для філософського трактату» [44, с. 99]. Найбільше це помітно у таких творах: байках 24-ій – «Кріт і Лінкос», 25-ій – «Лев та Мавпи», 26-ій – «Щука та Рак», 27-ій – «Бджола та Шершень», 30-ій – «Соловей, Жайворонки та Дрізд». Леонід Махновець зазначає, що в багатьох таких випадках байкар розробляє теми, порушені в діалогах, надає їм філософського характеру [36, с. 226]. Це свідчить про те, що Григорій Сковорода передусім філософ, і всі його твори, незалежно від їхнього стилю й жанру, підпорядковані осмисленню дійсності, ствердженню глибинних сенсів буття. Валерій Шевчук підкреслює, що «письменник вивів байку на рівень філософського трактату» [67, с. 272]. Однак тут немає жодної суперечності, бо й художня література колись вийшла з філософії, та й завдання у них одне: знайти і ствердити істину. Умова досягнення очікуваного результату у них спільна: увага до людини, що пізніше розвинулось у теорію екзистенціалізму, що повертається нині не лише у філософський, а й у вітчизняний літературний простір [51, с. 37].

Характеристика образної системи байок Григорія Сковороди вказує на продовження в них традиції народної казки, здебільшого про тварин: дійовими особами виступають переважно звірі й птахи, плазуни й комахи. Помітні й ознаки фантастичної (чарівної) казки, в якій діють Годинникові

Колеса, неодноразово спілкуються Голова й Тулуб, сперечаються Гній та Діамант, а також суспільно-побутової – наприклад, байка 29-а – «Баба та Гончар». Але усіх їх єднає алегорична форма й моралізаторський характер викладу. Аналізуючи байки Григорія Сковороди, не лише дивуєшся у кожному випадку вдалому добору характерних персонажів, а й відчуваєш справжнє задоволення від повного узгодження змальованих образів з авторським задумом. Так, суперечка між Мурашкою і Свинею упевнено підводить до думки про те, що справжнє багатство – в достатньому, й водночас налаштовує на сатиричний лад у ставленні до зажерливої Свині, чим здійснює виховний вплив на особистість читача.

«Водночас – вважає дослідник Анатолій Ситченко – варто застерегти від уявлень про його класову непримиренність і доречніше вказати на моральний струмінь його викривального слова: Григорій Сковорода і дружив із поміщиками, якщо вбачав у них близькі до себе душі, як, наприклад, із воронезьким поміщиком Тевяшовим, харківським паном Земборським, не кажучи вже про Томару. Український філософ, як і пізніше Тарас Шевченко, помічав у людині спершу людське, що цілком властиве його гуманістичній концепції персоналізму» [51, с. 38].

За допомогою алегорії Григорія Сковорода більше загострює філософську думку, виражену в байці, ніж викривальну сатиру, хай і досить відчутну в його творах. «Ясно, – переконує Леонід Махновець, – що ідеї «сродного труда» не брали до уваги соціальної суті людини, як продукту певних суспільних відносин, але вони об'єктивно заперечували наявні порядки...» [36, с. 226]. Увага до людини, ствердження її природного життя і праці, проголошення першості розуму й моралі вже випромінювало спротив існуючому ладу, нищівну характеристику якому дав у полемічному запалі ще Іван Вишенський.

На відміну від усної народної прози, та й поезії, Григорій Сковорода писав книжною, штучною мовою, яка, за визначенням Павла Попова, «...

була своєрідним поєднанням української (в основі), російської і старослов'янської мов» [44, с. 68].

Характерно, що мова байок Григорія Сковороди простіша і ближча до розмовної, ніж це помітно в інших жанрах його творчості [44, с. 113]. Народовідповідний зміст цих творів зумовив і їх певною мірою належне мовне оформлення. Коли йдеться про мову художнього твору, необхідно звернути увагу і на її образний характер, який визначається українською народною мудрістю. Олекса Мишанич засвідчує: *«Тексти байок пересипані народними фразеологізмами, прислів'ями і приказками, літературними афоризмами»* [37, с. 116].

Проте реалістична основа його художніх писань, науково обґрунтований погляд на природу життєвих явищ, змалювання архетипових образів, які уособлюють не лише досвід світової філософської думки, а й народне світобачення, дають підстави вважати Григорія Сковороду предтечею нової української літератури, видатним попередником Івана Котляревського, Петра Гулака-Артемовського, Євгена Гребінки та, в дещо віддаленій перспективі, – Тараса Шевченка [50, с. 24]. Дослідник Іван Пільгук називає Григорія Сковороду зачинателем української байки, незважаючи на Іоанікія Гапатовського, Георгія Кониського, Христофа Філалета, які використовували байкові сюжети й елементи в риторичних жанрах [41, с. 199].

Певне, можна погодитись з науковцем Іваном Іваньо, який «невигідне» стосовно перспективи розвитку байкарства «співвідношення між сюжетом і мораллю» в харківських байках пояснює еволюцією творчості Григорія Сковороди. На думку дослідника, «справа тут не у випадковому використанні двох різних способів викладу моралі, а в свідомому протиставленні одному з них, застосованому в перших 15 байках, другого, що був втілений у наступних. Очевидно, – припускає Іван Іваньо, – слід говорити про певну еволюцію ідейно-естетичних принципів Григорія

Сковорода в бік орієнтації на давні традиції, коли байка як жанр ще не здобула самостійності і відігравала підпорядковану роль» [23, с. 31].

Григорій Сковорода, створюючи «харківські байки», ставив перед собою, крім всього іншого, ще й чисто педагогічну, дидактичну мету. Свою збірку байок письменник створював, як пише в листі до Панкова, «відійшовши» від учительської праці», тобто втративши можливість безпосередньо спілкуватися з учнями, без чого не можна собі уявити діяльності філософа-просвітителя. Автора байок вказує на те, що перші 15 були написані тоді, коли він, *«усамітнившись у лісах, полях, садах, селах, хуторах та пасіках, що лежать докрузь Харкова, навчав... себе доброчинству»* [52, с. 316]. Стає зрозумілим, чому «сили» до цих творів значно коротші від тих, які були написані після знайомства з Панковим О. П. *«Поміж тим, – звіряється Панкову в своїх почуттях Г. Сковорода, – як писав додаткове, здавалося мені, що ти завжди присутній, схвалюєш мої думки і разом до них зі мною причащаєшся»* [52, с. 316]. Григорій Сковорода прагнув підтвердити, пояснити свій образно-алегоричний висновок усіма засобами з арсеналу педагога, вченого, нарешті, просто людини, умудреної широким життєвим досвідом.

Байкар і сам вважав свою збірку вдалою, «не без вкусною» як вдало наголосив Олекса Мишанич, і подарував він її Панкову О. П. із думкою про те, що вона стане набутком ширшого кола шанувальників: *«Дарую ж тобі 3 десятка басень тобі и подобным тобі»* [52, с. 226]. Він не лише швидко писав свої твори, а й дбайливо, з любов'ю переписував їх, як свідчить Леонід Махновець, *«повільно, дуже гарним почерком»* [36, с. 78]. Звісно, він розраховував на широку читацьку аудиторію. Однак за життя письменника і ще довго по тому вони не виходили друком. Поліщук Ф. І. наводить той факт, що комітет духовної цензури 30 травня 1837 року розпорядився не випускати в світ уже надруковані «Басни Харьковскія». Сталося це того ж

таки року лише після значних цензурних скорочень. Створені ж байки у період з 1769 по 1774 рр.

До філософських Григорій Сковорода «... втілює провідну етичну ідею про те, що справжня вартість людини – не в її багатстві, чинах, титулах, дорогому одязі, а у внутрішніх благородних якостях: працьовитості, розумі, доброті» [44, с. 121]. Добре це помітно на прикладі байки «Голова і Тулуб» (4), де Тулуб хизується своїм розкішним вбранням і дорікає Голові, якій не перепадає й частки того багатства. Письменникові вдалося поєднати морально-етичне й естетичне, які в художньому творі не конфліктують, а взаємодіють, в основі краси – моральність. Виходить, правий був Григорій Сковорода, коли визнавав, що він не вигадує свої ідеї, бо істина «безначальна», а лише проголошує їх. Однією з таких істин і є нерозривність морально-етичного й естетичного в поведінці окремої людини й суспільства загалом.

Збірці байок Григорія Сковороди передує лист, в якому автор, звертаючись до адресата – уже згаданого Панкова О. П., висловлює цінні міркування про сутність і призначення цього епічного жанру, який змістом і формою має служити проголошенню Істини. На завершення свого листа письменник запрошує прийняти його «чотириногі звірі, змії та птиці». Щоб, наблизитись до розуміння смислу життя, долучитись до духовності, яку проповідує Григорій Сковорода, пильніше дослідимо його байки.

В основі фабули байки першої «Пси» доволі звична побутова картина, де показано, як це нерідко буває, реакція двірських собак на перехожих чи проїжджих. Автор вдало передає діалог між псами, підкреслюючи альтернативність їхньої поведінки:

« - Що це тобі дало? - ститав другий собака.

- У всякому разі не так нудно, - відповів той.

- Але ж не всі, - сказав розумніший, – переїжджі такі, щоб їх обов'язково мати за ворога нашого господаря. Коли б так, то б і я

повинності своєї не залишив, хоч іще з минулої ночі в мене пошкоджено вовчими зубами ногу. Собакою бути - це річ непогана, а от брехати на кожного - зле» [52, с. 45].

Виникає певна колізія, драматична напруга якої не залишає читача байдужим до змісту розмови персонажів та їхньої поведінки. Його ставлення до дійових осіб твору автор скеровує, даючи пряму характеристику другому собаці, «розумнішому» від першого, який кинувся гавкати на незнайомця, щоб «не так нудно було». За допомогою цього означення байкар дає власну оцінку діям псів підтримуючи другого з них, розсудливішого. Власне, уже в основній частині твору висловлено моральний висновок: «Собакою бути – це річ непогана, а от даремне брехати на кожного – зле». Однак письменник вирішив загострити увагу читачів на провідній ідеї байки і сформулював її у вигляді прислів'я: *«Розумний чоловік знає, що ганити, а дурний ляпає без розбору» [52, с. 45].*

Обидві частини байки – розповідна й «силова» – доповнюють одна одну, послідовно готуючи читача до осмислення головної думки твору, найбільш сконцентровано вираженої в його другому компоненті. Наявність головного мотиву байки не виключає й допоміжних складових цієї думки. Так, висловом: *«Собакою бути – це річ непогана...»* байкар робить досить прозорий натяк на те, що кожен за своєю природою має місце під сонцем, однак повинен діяти розумно й доброзичливо. Ідея природної людини пронизує всю збірку байок Григорія Сковороди.

Уже з перших слів байки другої «Ворона й Чиж» у читача прокидається симпатія до Чиж, для якого спів є цілком природним, і виникає неприязнь до Ворони, яка «крякала» поблизу. Негативне ставлення до Ворони посилюється від того, що вона назвала співака жабою. Однак це не просто хамство з її боку, а й елементарне невігластво, бо вона все живе, що має зелений колір, порівнює з жабою: *«Тому, що ти такий же зелений, як та жаба» [52, с. 53],* – пояснює Ворона у відповідь на докір ображеного Чиж.

Звертає на себе увагу не лише діалог персонажів, а й той контраст, який одразу визначається між Вороною й Чижем і підводить до адекватного розуміння твору: *«Серце і звичаї людські мають свідчити, хто він такий, а не зовнішні якості»* [52, с. 53]. Роблячи акцент на провідних людських якостях, автор не задовольняється прямим виголошенням цієї істини і вдається до афоризму: *«Дерево по плодах пізнається»* [52, с. 53], який здавна перейшов у народну приказку, що має виразне повчально-виховне значення і спонукає до самопізнання та вдосконалення себе.

Тулуб змальовується в байці четвертій «Голова і Тулуб» у розкішному, навіть «франтовитому» вбранні. Останнім епітетом байкар чітко підкреслює хвалькуватість чванька, який не тільки *«величався перед Головою»*, а й дорікав їй за її скромність. Проте оцінка хвалька не забарилася, й досить пряма (зі слів Голови): *«Слухай-но, дурню!»* [52, с. 56]. Звичайно, таку характеристику йому склав і автор, адресуючи цю «фабулку», як він висловився, тим, *«хто честь свою поклав на самій пишноті»* [52, с. 56].

Думка про те, що свідчити про людину мають не зовнішні пишноти, висловлена в байці «Ворона й Чиж», набирає в діалозі Голови з Тулубом більшої виразності й сатиричної спрямованості, особливо проти тих, хто не лише заблукав у пошуках істини, а ще й хизується своїм зовнішнім ефектом. В цій байці Григорія Сковороди діалог слугує не тільки розвитку подій, а виступає засобом протиставлення сторін, які ведуть між собою суперечку. Виходить, що Тулуб хоча й має *«з дорогими прикрасами одіж»* [52, с. 56] і, мабуть, огрядне *«черевко»*, однак переконливо програє більш вартісній Голові, яка може *«обійтися таким малим»*. Байкар дає змогу сприйняти колізію і в етичному аспекті, засудивши негідну поведінку Тулуба.

Легковажна, на перший погляд, літота «фабулка» вказує на очевидність і безумовну доказовість проголошеної в цьому творі істини. Тому й немає потреби виділяти в тексті власне Силу. У цій байці, чи не єдиній з усіх у збірці, Григорій Сковорода не номінує традиційну «силу», проте висновок

подано на своєму місці – в заключному рядку твору. *«Фабулка ця для тих, хто честь свою на самій пишноті поклали»* [52, с. 56].

Одна з найкоротших байок Григорія Сковороди байка шоста – «Годинникові Колеса», однак є справжньою перлиною цього епічного жанру. У творі спостерігається абсолютна взаємодія фабульної й «силової» частин, повна відповідність образних елементів тексту авторському задуму й цілком адекватний висновок.

Злагоджено діють і колеса годинникової машини, що в байці. Обидва вони – партнери однієї доброї справи: рухають годинниковий механізм «єдиним шляхом». Йдеться, отже, про системну взаємодію головних образних компонентів фабульної частини, яка так само гармонує із другою – силовою.

Розглянемо образи – Колеса, зокрема, друге, більш характерне у цьому творі. *«Мене так зробив мій майстер»* [52, с. 58], – відповіло Друге. У цих словах виражена думка про те, що кожен має діяти так, як це дано природою й узгоджується з намірами Творця. Так у діалозі авторів вдалося подати читачеві своєрідний сигнал, який дає змогу осмислено і з готовністю сприйняти філософський висновок: *«З різними природними нахилами й життєвий шлях різний. Одначе всім їм один кінець – чесність, мир та любов»* [52, с. 58].

Сформульоване в Силі положення значно поглиблює смисловий потенціал байки «Годинникові Колеса»: йдеться не лише про природовідповідну поведінку, а й підкреслюється її добродійність як наслідок належної життєдіяльності. Щоб висвітлити цей позитив у творі, автор використав образ «сонячного кола», яким іде кожен справний годинник:

«– Мене,– відповіло Друге,– так зробив мій майстер, і сим я вам не лише не заважаю, але ще й допомагаю, аби наш годинник мав єдиний шлях по сонячному колу» [52, с. 58].

Так в образі Годинникових Колес утілено глибоку філософську ідею природної людини і спорідненої праці, здатної принести людям добробут. Пригадаймо, що в однойменній четвертій байці «Голова і Тулуб» немає формально позначеної Сили. Можливо, це тому, що суперечка Голови з Тулубом у ній не добігла кінця і має завершитися в новому фабульному варіанті.

Тулуб знову звертається до Голови, тільки вже з дискусійним питанням: *«Як би ти жила, коли б з мене не витягувала для себе соків життя?»* Ядром фабули служить двоскладний (одне запитання – одна відповідь) діалог, з якого, втім, не помітна конфронтація сторін, що дискутують. Голова доволі доброзичливо говорить про «нагороду» Тулубові й готовність допомогти йому «порадою». І з боку Тулуба не лунає будь-якої загрози припинити живлення Голови:

«– Як би ти жила,– спитав Тулуб Голову,– коли б з мене не витягувала для себе життєвих соків?»

– Це так,– відповіла Голова,– але ж у нагороду тобі моє око як світло, а я допомагаю радою» [52, с. 63].

Засіб контрасту в цьому творі служить не протиставленню персонажів, а більш рельєфній характеристиці кожного. Задум автора полягав, мабуть, у тому, щоб на основі переконань у необхідності природної взаємодії цих частин тіла привести читачів до логічного висновку про доцільність партнерських відносин між народом і владою. Силу байки складає така настанова: *«Народ повинен своїм володарям служити й годувати їх»* [52, с. 63]. Григорій Сковорода, як «любитель священної Біблії», був переконаний у слушності таких ієрархізованих відносин у суспільстві, бо це теж від Творця.

Григорій Сковорода, як добрий знавець і любитель Біблії, особливу опору своїм ідеям, проголошуваним у байках, знаходить у Святому Письмі. Його він вважає цілющим джерелом розуму і радості, наводячи для прикладу

Соломонові приповіді «*Рада в серці людини – глибока вода, і розумна людина її повичерпує*» [52, с. 54] в байці двадцятій «Верблюд та Олень».

Байка «Верблюд та Олень» у традиційній для харківської збірки діалогічній формі та в контрастному змалюванні дійових осіб приводить читача до висновку, що «*Біблія – це джерело*» духовної чистоти. Африканський Олень шукає «*найчистішу воду і лише з джерела*», тоді як Верблюд цілком задовольняється каламутною рідиною з потічка: «*Отож-бо ваша братія дуже вже ніжна і метикована, а я навмисне каламучу: для мене каламутна вода солодша*.

– *Вірю,– сказав Олень.– Але я народився пити найпрозорішу воду з джерела. Сей потічок доведе мене аж до своєї голови. Лишайся щасливий, пане Горбачу!!*» [52, с. 54].

Філософ помітив природність прагнення Оленя дістатися чистого джерела, звідки він «*народився пити*», водночас вказує на те, що Верблюд, «*перед тим, як пити, завжди каламутить воду*» [52, с. 54]. Цим, очевидно, байкар повторює мотив природовідповідної поведінки, вира Силі на біблійні мудрості – згадані Соломонові приповіді, Євангеліє від Луки та Второзаконія.

Незважаючи на те, що «силова» частина твору за стилем більше нагадує публіцистично-науковий текст, у ній байкар також вдається до образної мови, змальовуючи за фабульними мотивами паралельні художні картини. Так, людина схожа на Верблюда, «*збурення потопної мови п'є, не сягаючи джерельної голови...*», тобто далека від чистих помислів, бо не спілкується з духовною Книгою – Біблією. «*Хто не поділяє словесні знаки на плоть і дух, той не може відрізнити воду від води, красот небесних і роси... Описувачі звірів пишуть, що верблюд, перед тим як пити, завжди каламутить воду. А олень – любить чисту*» [52, с. 55].

Філософські й релігійні мотиви у байках Григорія Сковороди поєднуються з морально-етичними. У байці «Верблюд та Олень» виховний

акцент найбільше помітний у заключній частині висновку, де автор зауважує: *«Який є сам, такою буде йому й Біблія». «Всі людські історії в ній та плотські імена – це бруд і каламуть. Її живлющої води водограй схожий на кита, що випускає вгору з ніздрів потаємну воду нетлінності, про яку писано: «Рада в серці людини - глибока вода, і розумна людина її повичерпує» [52, с. 55]*. Тільки постійно самовдосконалюючись духовно, можна заглиблюватися в надра її краси і мудрості: *«З преподобним преподобним будеш...» [52, с. 55]*. У кінці байки автор уперше зробив приписку, де вказав дату й місце її створення: *«Байка ця писана на великдень після полудня 1774, в Бабаях» [52, с. 55]*. Згадка про Світлу неділю ще раз переконує в постійному прагненні Григорія Сковороди до джерельної чистоти.

Байка двадцять перша «Зозуля та Косик» має виразне морально-етичне спрямування і порушує проблему «сродної праці». У діалозі Зозулі з чорним Дроздиком вирізняються два протилежних способи життя: перша нудьгує від неробства, «підкинувши в чуже гніздо свої яйця», а Дроздик сам виховує «свої діти», й цю важку працю полегшує співом. Звісно, нічого не робити – найнудніша справа.

У змалюванні персонажів симпатія автора на боці Косика, якого він пестливо називає Дроздиком. Глибші оцінки дійових осіб подані в «силовій» частині твору. Наводячи у висновку вислів Сократа: *«Одні живуть для того, щоб їсти і пити, а я н'ю і їм для того, щоб жити» [52, с. 56]*, – байкар не лише дає контрастний малюнок персонажів, а й підтримує, спираючись на авторитет, людей праці, яка приносить їм добробут.

Філософ і тут підкреслює мотив природної діяльності, застерігаючи: *«А коли кого робота не звеселює, той немає з нею спорідненості...» [52, с. 56]*. Ця ідея в байці характеризується новим авторським висвітленням, хоча прямо і не пов'язаним із фабулою. Григорій Сковорода вказує на необхідність узгодження природної праці кожного із загальними – суспільними інтересами й можливостями: *«Щасливий той, хто поєднав любу*

собі роботу із загальною» [52, с. 56]. І нині філософи на передній план висувають проблеми людини, її життєвого сенсу, орієнтуючись на окрему особистість, намагаючись водночас усунути суперечності між індивідуальними потребами й суспільними запитами, що є провідним началом культури [50, с. 25].

Природний спосіб життя, пояснює у висновку байкар-філософ, «визначає пошуки Божого Царства і є головою, світлом та сіллю будь-якого приватного заняття», тобто відповідає задуму Творця і є джерелом Істини. «Силова» частина байки «Зозуля та Косик» набагато перевищує за обсягом фабульну, що особливо помітно в другій половині харківської збірки Григорія Сковороди й нагадує за змістом і формою невеличкі філософські статті дидактичного характеру й релігійного спрямування.

2.2. Притчевість «Байок Харківських»

Поняття «притчевість» у сучасному літературознавстві має досить різне тлумачення. Наприклад науковець Колодій О. І. зазначає: «Притчевість – це така якість художнього твору, яка виявляє завуальоване, приховане у тексті, його вихід на морально-етичну та філософську проблематику на високому рівні узагальнень» [28, с. 8]. Дослідник наголошує на ідейному змісті твору. Науковець Ткаченко А. вважає притчевість як «принцип (тип, засіб) чи навіть манеру письма, стиль. Притчевість (параболізм) як манера письма – не жанровий, а стилістичний вимір художнього твору» [56, с. 96]. У «Літературознавчій енциклопедії» Юрій Ковалів розкриває притчевість як «сукупність поетичних засобів літературного образотворення, яка має на меті максимальну типізацію персонажів, їх абстрагування за збереження наочності» [27, с. 273].

Дослідниця Смірнова Н. П. пише, що «...аналізуючи твори Григорія Сковороди...варто все ж узагальнити риси, які характеризують притчевість. У плані ідейно-змістового наповнення творів йдеться про тяжіння до

філософічності, узагальнень, спроб осягнути буття людини, наявність двоплановості (план зображення дійсності та глибокий ідейний, концептуальний підтекст). Для поетикального рівня характерне особливе образотворення, символічність та алегоричність. У межах художнього часу виявляють ознаки позачасовості та циклічності» [53, с. 107].

Григорій Сковорода у передмові до «Басен Харківських» пояснює окремі думки щодо жанрової належності поданих ним творів. Він застерігає стосовно недопустимості сприймання байок як суто розважальних жанрів: *«Байка тоді буває погана й дурна, коли в підлій та смішній шкаралуці своїй не містить зерна істини; схожа тоді на порожній горіх...»* [52, с. 68]. Автор просить не зневажати «баснословіє», розуміючи під ним алегоричність викладу. «Адже досить часто в тогочасних теоретичних працях інакомовлення пов'язували з вигадкою, вимислом, а відтак – із здатністю байки розважати, веселити. Проте у риториках підкреслювалось й інше важливе значення байки – її дидактичне спрямування» – пояснює дослідниця Смірнова Н. П. [53, с. 107]. Аналізуючи трактування жанру байки в поетиках XVII – XVIII ст., науковець Володимир Кречотень підсумував: «Таким чином, байка, на думку українських теоретиків словесного мистецтва XVII – XVIII ст., здатна виконувати дві функції – розважальну та дидактичну, нишком, непомітно, приховано, ненав'язливо, цікаво, через зовні розважальний сюжет висловлювати, доносити, прищеплювати серйозні думки» [32, с. 134]. Визначальною рисою притчі, байки, прислів'я є можливість у доступній формі висловлювати важливі істини як пояснював філософ. Символічність створення образу, за Григорієм Сковородою, сприяє повноцінному, ретельному, дійсному зображенню суті речей: *«Сонце всіх планет і цариця – біблія – з тайнотворених картин, притч і подобищ склалася. Вся вона ліплена з глини, але в сю глину вдихнутий дух життя і ховається мудрість усього смертного. Відобразити, приєднати, уподобити – означає те саме»* [52, с. 70].

Тобто в короткій передмові до харківських байок український філософ відображує авторське бачення жанру байки, якій властиві інакомовлення, символічність образотворення, емблематичність, наявність глибинного підтексту («*Не любі мені ся порожня зарозумілість і пишна пустеля, а миле те, де зверху нічого, а під сподом – щось, зовні брехня, а всередині істина.*» [52, с. 68]), дидактичне наповнення та яскраво виражена частина з моральними узагальненнями. Григорій Сковорода виводив назву і суть притчі, зазначав, що «*Байка і притча – одне й те ж*» [52, с. 68].

Тому, відзначаючи теоретичне осмислення характерних рис байки та притчі починаючи з XVII ст., враховуючи відмінності сучасного розуміння жанрів, можна зауважити, що вони мають спільність – явища інакомовності, порівняння, асоціативності. Ці риси є головними й для фабул творів Григорія Сковороди. Враховуючи головні риси байки, фабули, притчі авторське теоретичне осмислення цих жанрів, можна визначити певну спільність між ними, яка зберігається не на жанровому, а в ідейно-змістовому та наповненні творів і може визначатися як притчевість.

На ідейно-змістовому рівні притчевість байок Григорія Сковороди здійснюється за допомогою філософської проблематики. Тут розкриваються ті самі тези, що й у його філософських трактатах, находимо художню реалізацію образного втілення найголовніших основ його морально-етичних поглядів. За допомогою глибокого підтексту автор доносить до читача власне бачення проблеми свободи та морального вибору («*Чиж та Щиглик*», «*Оселка и Ніж*»), сродності праці («*Дві курки*», «*Змія и Буфон*», «*Бджола та Шершень*»), кордоцентризму («*Баба та Гончар*»), тощо.

Проаналізуємо байку «*Чиж та Щиглик*». На відміну від інших байок Григорія Сковороди, в байці «*Чиж та Щиглик*» діалог дійових осіб не позначений конфронтацією сторін. Колізія має прихований, внутрішній характер й існує між ситою неволею й менш болючим простим життям.

Байкар стверджує в Силі: *«Хто не любить клопоту, мусить навчитися жити просто й убого»* [52, с. 85]. Своєрідним паралелізмом до цього виразу виступає, як і в попередніх творах, пісня:

*Краще вже сухар з водою,
Аніж цукор із бідюю.*

Автор досягає повної взаємодії образу з пісні та проголошеної у висновку тези про сенс безклопітного життя, чим значно увиразнює головну думку твору. Як і кожний художній твір, ця байка може мати й додаткові тлумачення, яким сприяє образ волелюбного Чижа, пташки, яка нерідко потрапляє до клітки через свою співучу вдачу. От і в цьому творі Чиж визнає, що потрапив у пастку через *«солодкий харч»*, однак схаменувся і вибрав усе ж вільне, хоча й не таке сите, життя.

Отже, автор доводить: ліпше бути убогим на волі, ніж у золотій клітці. Зрештою, на це вказує й наведений у творі фрагмент із згаданої вже пісні.

Висловлена байкарем у Силі твору думка про переваги безклопітного життя нагадує про Епікура, який був ідеалом і для Григорія Сковороди, бо вчив задовольнятися малим і бути цілком щасливим. Афінівський мудрець знаходив радість у житті не лише від *«сонячного промінця, повітря, шматка хліба та ковтка води»*, а й любив своїх учнів, яких мав досить багато, насолоджувався дружбою з однодумцями, філософствуванням. Дослідники творчості Григорія Сковороди стверджують: Епікур стає для нього боголюдиною, бо *«...не просто теоретизує у філософії, але й живе як філософ, практично втілює буття в істині»* [52, с. 85]. Таким був і український філософ. Тож об'єктивно байка про Чижа і Щиглика виражає й Епікурову ідею щасливого задоволення малим і переважно – духовним.

У байці *«Оселка і Ніж»* наголошується на тезі, що в суспільстві різні категорії людей мають різні призначення і обов'язки. Ніж дивується, чому Оселка не хоче бути Ножем, *«ти нас, сестро, не любиш»* [52, с. 85]. Але та відповідає, що її функція не в тому, щоб різати, а в тому, щоб гострити. *«Бо*

як не кажіть, – каже Оселка – а, ставши ножем, ніколи стільки сама не переріжу, скільки всі ті ножі і мечі, які я за своє життя нагострю» [52, с. 85]. Звідси робиться висновок: деякі не хочуть служити на військовій службі і одружуватися.

Як і в переважній більшості творів харківської збірки Григорія Сковороди, фабулу в байці двадцять сьомій «Бджола і Шершень» складає діалог, у ході якого розвивається головна колізія – «протиставлення чесної праці й паразитування», як зазначив Валерій Шевчук [68, с. 64].

Написана в дусі ідей прогресивного просвітительства кінця XVIII ст., вона досить повно виражає погляди Сковороди на життєву необхідність трудитися за природним нахилом. Розповідна частина твору дуже коротка і є діалогом. Паразит Шершень насміхається з Бджоли, що вона працює не так на себе, як на інших: « – Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; одначе не перестаєш через дурість свою збирати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі. Видно, що ви без пуття закохані в мед» [52, с. 126].

Шершень, образ брутального і злодійкуватого нероби, не розуміючи, як можна собі на шкоду робити добро іншим. Алгоритм Бджоли полягає в протилежному: для неї «...незрівнянно більшу радість дає збирати мед, аніж його споживати».

Називаючи дурнем «господина советника», Бджола засуджує тих, хто «по-зłodійському добувати» мед. Для неї праця найсолідша річ: «Але нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми народже-ні і будемо такі, доки не помremo. А без сього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука». Сила байки: «Шершень – се образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те тільки, щоб їсти, пити і таке інше. А бджола – се символ мудрої людини, яка у природженому ділі трудиться» [52, с. 126].

Свій висновок байкар поширює за рахунок моделювання діалогу з мисливським псом, посиланнями на kota чи бджолу, які найбільшу втіху мають тоді, коли доклали значних зусиль до продукту своєї праці. На підтвердження цієї істини письменник вдається до афористичного виразу: *«Солодкі тоді труд тілесний, терпіння тіла й навіть смерть, коли душа, володарка людини, насолоджується спорідненою собі працею»* [52, с. 126].

Однак філософ не задовольняється доведеною істиною, а намагається встановити, «що то значить – жити за призначенням», й бере собі в помічники «древнього Епікура», який сказав: *«Вдячність моя блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке – непотрібним»* [52, с. 126]. Але «сила» в байкаря тут вийшла значно більшою, ніж сама фабула. Вона переросла в цілий трактат, пересипаний багатьма фактами з життя, посиланнями на Цицерона, Епікура, біблійними висловами. Тут наявні й автобіографічні елементи: в особі «студента» не важко впізнати самого Григорія Сковороду.

На підтвердження своєї думки Григорій Сковорода наводить цілий ряд цікавих прикладів, посилаючись на мисливську собаку, найвеселішу тоді, коли полює зайця, на домашнього kota, який, зловивши мишу, не їсть її, нарешті, на замкнену в достатку бджолу, яка вмирає з нудьги, бо не може літати по цвітоносних луках. Байкар переконує, що нема гірше, як купатися в достатку і смертельно мучитися без природженого діла, і нема більшої радості, як жити за натурою. Проводячи ідею «сродної» праці, Григорій Сковорода різко засуджував дармоїдство і зарозумілість поміщиків і попів, їх зневажливе ставлення до трудящих людей. Багатих паразитів, які живуть крадіжкою чужого і не хочуть бути корисними людству, він називав шершнями або трутнями суспільства, а трудовий народ – робочими бджолами, що трудяться.

Отже, жити за призначенням – це діяти відповідно до своїх здібностей і можливостей, бо так задумав Творець. Отож смисловий потенціал байки

Григорія Сковороди «Бджола і Шершень» набагато вагоміший від того висновку, який випливає з першого враження від прочитаного.

Окрім порушених філософських проблем, у байках Григорій Сковорода виявляє власні морально-етичні настанови: в узагальненій формі простежуються елементи авторського світобачення, в якому чільне місце посідають питання влади і народу, дружби, розуміння Бога та божистого, обраності. Вказується на чіткі моральні пріоритети – чесність, мир, любов, працю, розум [53, с. 108].

За допомогою алегоричної оповіді Григорій Сковорода здійснює спробу з'ясування людської природи, при цьому яскраво виразити власні морально-етичні пріоритети. Одним із першорядних мотивів «Басен Харківських» є мотив дружби. Автор наголошував важливість дружніх стосунків у житті і становленні людини як особистості. У байці «Собака і Вовк» він доводить, що визначальними у дружбі є внутрішня спорідненість, близькість у поглядах та у світобаченні. Ані приналежність до певних станів, ні багатство, ні чини, ні науки ніколи не зможуть створити істинної дружби: *«Лише серця, думками єдині, й однакова чесність людських душ, що у двох чи трьох тілах живуть, – ось де справжня любов і єдність...»* [52, с. 106].

У байці «Соловей, Жайворонки та Дрізд» Григорій Сковорода висловлює думку про неможливість вимушеної дружби навіть через зміну внутрішнього світу людини: *«Не слід приневолювати друга до того, що тебе звеселяє, а його мучить.»* [52, с. 123]. Символіка крила у мислителя стає підтвердженням його тези про потребу духовної єдності поміж друзями: *«Коли черепаха не має крил, чи се горе для неї? Крила птахам потрібні»* [52, с. 126]. Вироблення шляхів пізнання людиною себе та навколишнього світу реалізується у Григорія Сковороди за допомогою символіки шляху. Категорія шляху (мандри, «странствованія») у митця не раз виокремлювалась як головна.

Образна система «Байок Харківських» Григорія Сковороди характеризується створенням образів-символів, значення дій і вчинків яких розкривається у завершальній частині творів. У байках письменника переважають алегоричні образи. Це образи людей, тварин, птахів, плазунів, явищ природи, предметів. При цьому у творі одночасно постають однотипні образи і лише зрідка відбувається змішування різних типів («Вітер та Філософ»).

«Притчевість аналізованих творів – зазначає Смірнова Н. П. – виявляє себе і на рівні хронотопу. Порушена філософська проблематика має загальнолюдське звучання, що виводить часопростір творів на позаісторичний та позасоціальний плани. Соціальна проблематика є лише тлом, за допомогою якого розглядається конкретна морально-етична проблема. Питання любові, добра і зла, пізнання, сили слова, думки, дружби, та подібні їм сприяють тому, що прочитання тексту виводиться на рівень позачасових та позапросторових вимірів. Реальний історичний ґрунт виступає лише основою, на якій твориться модель» [53, с. 110].

2.3. Іронічність байок на прикладі твору «Олениця і Кабан»

Кращі байки Григорія Сковороди мають виразно сатиричний характер, у автор нещадно, картає вищі верстви тодішнього суспільства, зокрема ненаситне й зажерливе панство, що ганяється за славою і чинами. Байки Григорія Сковороди оригінальні, самобутні; їх сила і оригінальність полягають у іронічному спрямуванні, в умілому застосуванні алегоричного образу, в порушенні злободенних питань про зміст життя людини, про високі моральні принципи, якими вона має керуватися у своїх вчинках. Ряд його байок вражають конкретністю художніх образів, породжених тогочасною дійсністю, вдалим поєднанням реального й алегоричного планів з метою досягнення сатиричного ефекту [41, с. 114].

Значний інтерес у цьому відношенні становить сатирична байка Григорія Сковороди «Олениця і Кабан». Твір спрямований проти розбещеності паразитичних верств суспільства, модного тоді захоплення всілякими дворянськими титулами і чинами. Байкар протиставляє самовихвалянню, неробству й бундючності козацької старшини чесність і скромність простих людей, трударів. Зустрівшись з домашнім Кабаном, Олениця радісно привітала його: *«Доброго здоров'я, пане Кабан. Радію, що вас...»* [52, с. 127]. Останній витріщив на Оленицю за те, що вона осмілилась назвати його по-старому Кабаном. Кабан, що одержав патент барана (барана-барона – звичайна у Григорія Сковороди сатирична гра слів), образився, коли Олениця назвала його по-старому кабаном. Він розцінив це як «негідну підлість», як «нечемність» і «крикнув, набурмосившись»: *«Чому звеш мене Кабаном? Хіба не відаєш, що я підвищений у Барани. Маю про це патент, що рід мій походить від найшляхетніших бобрів, а замість опанчі я для характеру ношу на людях здерту з вівці шкуру»* [52, с. 127].

Олениця відповідає: *«Ми, прості, судимо не по одягу та словах, а по справах. Ви ж так само, як і колись, риєте землю і ламаєте тини. Дай вам боже бути й конем!»* [52, с. 127]. Цим письменник підкреслює, що гідність людини визначається не зовнішнім виглядом, не її багатством, походженням і титулами, а ділами, високими моральними якостями.

В алегоричному образі Кабана, який «підвищений Бараном» і носить «на людях здерту з вівці шкуру», знайшло своє відображення таке характерне явище другої половини XVIII ст. на Україні, як перетворення козацької старшини та інших багатіїв у «малоросійське дворянство», яке вже на «законних підставах» дерло шкуру з простих людей [45, с. 178]. У висновках байкар в'їдливо висміяв українських багатіїв, пройдисвітів та кар'єристів, які з метою наживи правдами й неправдами домагалися чинів та «благородних» звань, а своє тупоумство і духовну убогість прикривали розкішним одягом. *«Не можна начудуватися з дурнів, які зневажили і зганьбили найчесніший і*

неоціненний бісер добродійства лише задля того, щоб продертися до чинів, зовсім невідповідних до їхніх нахилів. Який нечистий їм нашептав на вухо, що їм'я та одяг змінять їхнє буття, а не життя чесне, гідне чину?» [52, с. 127]. Образ Кабана є втіленням панської пихи, самодурства феодальних володарів, їх зневаги до простого народу.

Пропагуючи працю по «спорідненості», високі моральні якості людини, її поведінку, звичаї, Григорій Сковорода вдається до засобу заперечень, комічних колізій і ситуацій. Іноді вже першим реченням байки накреслюється її виразна сатирична спрямованість. Ось початок байки «Собака та Кобила», в якій заперечується муштра коня як явище неприродне. *«Кобила, що привчена була носити ношу, дуже сим чванилась»* [52, с. 127]. Це в неї виходило невдало й смішно. З неї сміявся і Собака, якому комічним здається і добре діло, якщо воно робиться всупереч природі. У «силі» Григорій Сковорода викладає свою улюблену мораль: *«Без природи – як на манівцяx: чим далі йдеш, тим більше заплутаєшся. Природа є вічне джерело бажання. Ся ж воля (за прислів'ям) гірша всілякої неволі»* [52, с. 127].

Байка має виразний соціальний зміст. У ній діють чітко протиставлені алегоричні персонажі, що уособлюють певні життєві типи. В образі Коняки виступає представник панівних верств, чванливий підпанок-підлабузник, вірний слуга вельмож. Він ненавидить народ, вихваляється тим, що навчався в Парижі. Його рабське слугування великим панам трактується як порушення «закону сродності». В образі Собаки виступає проста людина, що живе звичайним, скромним трудовим життям за природою. Природність дає йому охоту, охота – знання і звичку. Григорій Сковорода закликає поважати людську гідність простих трудівників: *«Коли вас учив славний патер Піфікс, то мене навчала сама природа, наділивши до сього хистом, а хист породив бажання, бажання – знання та звичку. Можливо, саме тому заняття моє не смішне, а похвальне»* [52, с. 126].

Григорій Сковорода засуджував мракобісів, тих «благочестивих пастирів», які не визнавали новітніх досягнень науки, боялись, як вогню, свіжої думки і сміливого слова. Найбільш характерною щодо цього є байка «Нетопир і двоє пташат – Горленя та Голубок». Твір сильний своєю сатиричною спрямованістю, викривальною тенденцією. Написаний він у формі листування персонажів: *«Від дня 18 квітня 1774 року. Із підземельного світу. N. N. Сей лист сподобався багатьом звірам та птахам, наприклад, Сові, Дремлюзі, Сичу, Одуду, Яструбу, Пугачу, окрім Орла та Сокола. А найбільше од усіх вподобав се Нетопир і, забачивши Горленя та Голубка, намагався оцчасливити їх сею високоштитильною філософією»* [52, с. 118].

Нетопир, «Великий підземельний звір, що живе в землі так, як кріт, коротко кажучи, великий кріт» написав солодкомогового листа до звірів і птиць. У ньому говорилося: *«Дивуюся з забобону вашого: він у світі знайшов те, чого ніколи ніде нема й не бувало; хто вам нав'язав таку нісенітницю, начебто в світі є якесь там сонце? Воно у творах ваших прославляється, керує в ділі, вершить кінці, всолоджує життя, оживляє тварин, просвічує темряву, випромінює світло, оновлює час. Який час? У світі є лише одна тьма, лише один час, а іншого часу навіть і бути не може – то дурниця, нісенітниця, небиліці... Ся одна ваша дурість плодить й інші неадаптності. Скрізь у вас брешуть: світло, день, вік, промінь, блискавка, веселка, істина. А найсмійніше – виановуєте химеру, що зветься око, начебто воно свічадо світу, світла товариш, вмістилище радості, двері істини... Ось де варварство!»* [52, с. 127].

Цей лист сподобався багатьом адресатам. Особливо ним захопилися Сова, Дремлюга, Сич, Удод, Яструб, Пугач, які люблять усе темне, тлінне і ненавидять світло, ту частку прекрасного, яка дає радість усьому здоровому і чесному на цьому світі. Не схвалювали це послання тільки Орел та Сокіл, що дотримувалися протилежної думки. У байці є чимало дотепних висловлювань, які підкреслюють потворно-комічне в житті. Байкар

спрямовує вістря своєї іронії проти темних сил старого світу, духовної убогості його представників: *«А найбільше од усіх вподобав се Нетопир і, забачивши Горленя та Голубка, намагався оцчасливити їх сею високоштитильною філософією»* [52, с. 118]. Але дістає відповідь: *«Не можу повірити дурисвіту. Ти мені й раніше розповідав, що сонця на світі немає. Але я, народжений у похмурі дні, першої ж неділі побачив зрана схід прегарного всесвітнього ока. Та й сморід, який чути від тебе й Одуда, свідчить, що живе всередині вас не добрий дух»* [52, с. 118].

Система персонажів байки розташована так, щоб прихильники тьми й невідання контрастували з ясным поглядом Орла чи Сокола, голубиним прагненням до неба і сонця. Щоб поглибити це протиставлення, автор вдалим штрихом відтінив образ догмата Нетопира, «високоштитильну філософію» якого відкинули Горличеня з Голубеням. Сліпому образу тьми письменник рішуче протиставляє «схід прегарного всесвітнього ока» – сонця.

У Силі автор висловлює діалектичну істину, коли стверджує, що «світло і тьма, тління і вічність, віра і безчестя складають світ цей і потрібні одне для одного». Важливо лише наполегливо пізнавати дійсність і знаходити в житті своє місце: *«Хто тьма – хай буде тьмою, а син світла – хай буде світлом»* [52, с. 119]. Насамкінець висновку Григорій Сковорода звертається й до біблійної істини, коли стверджує: *«Від плодів їхніх розпізнаєте їх»* [52, с. 119]. Філософська ідея природного життя набирає морального значення й етичного змісту, пов'язується не лише зі способом життєдіяльності, а й її наслідками. У цій байці знайшли відображення погляди Григорія Сковороди на науку, освіту, його естетичні уподобання. Байкар засуджує усе потворне, критикує тих філософів тьми, що не вірять у краще майбутнє, вважають варварством думку про сонце і прозріння.

Іронічністю відзначаються і такі байки Григорія Сковороди, присвячені теорії «спорідненості», як «Мурашка і Свиня», «Крїт і Лінкс». У першій з них показано суперечку між Свинєю і Мурашкою про те, хто

багатший: Мурашка, яка мала жменю добірного зерна, чи Свиня, що володіла «цілим кадубом». Віл, який був стороннім суддею в цій суперечці, підрахував, що в «кадубі» міститься «триста з третиною» жмень зерна. І виходило, що Мурашка програла. Але вона не погоджується з цими підрахунками: *«Не те ви рахували, пане Віл, – обірвала його мову Мурашка. – Надіньте окуляри та витрати проти прибутків киньте на рахівницю...»* Байка закінчується висновком: *«Не мале те, чого досить на прожиття, вешті, достаток і багатство є те саме»* [52, с. 112].

У байці автор висміяв бюрократизм у тогочасних судах, необ'єктивний підхід суддів до розбору справ, підкреслює упередженість у винесенні вироків. Щоб вирішити суперечку, хто багатший – Мурашка чи Свиня, суддею запросили Вола, який *«... двадцять з лишком років справляв судійство у великій славі, і не гріх сказати, що між усієї своєї братії – наймайстерніший юриста і найгостріший арифметик і алгебрик. Його благородіє зможе нашу суперечку легко вирішити. Окрім того, він, здається, досить вправний і в латинських диспутах. Віл опісля таких слів, мовлених мудрою звіриною, відразу скинув на рахівницю і за допомогою арифметичного множення зробив таке визначення»* [52, с. 112].

Втім «наймайстерніший юриста» не міг розв'язати цієї суперечки, і *«Справа зайшла в суперечку, і її перенесено у вищий суд»* [52, с. 112]. У творі виразно проступають нотки соціального протесту проти багатих і вельможних беззаконників, проти сваволі світських лихварів і царських чиновників. Байкар змальовує яскравий образ судового чиновника, пародіює канцелярську мову судочинства того часу.

Ідею «рівної нерівності» Григорій Сковорода розвиває і в байці «Кріт і Лінкс». Тут гостро засуджується короткозорість, сліпа дурість, що спроможна в усьому бачити тільки зло. Казковий звір Лінкс, який мав винятковий зір, зустрів Крота і почав глузувати з його сліпоті: *«Коли б ти, нікчемна тваринко, мав моєї прозорливості хоч соту частку, то міг би*

проникнути крізь самий центр землі. А тепер усе мацаєш, сліпий, як темна ніч.» «Будь ласка, не хвались вельми, – відповів Кріт. – Зір твоїй гострий, та розум – зовсім сліпий. Якщо тобі дано те, чого мене позбавлено, то і я маю те, чого немає у тебе. Коли хвалишся своїм гострим зором, не забувай про мій не менш гострий слух. І я давно мав би очі, коли б були вони мені потрібні. Вічна правда блаженної природи нікого не кривдить. Вона, рівну в усьому нерівність роблячи, у гостроті мого слуху вмістила силу очей» [52, с. 123].

Фабула і Сила цієї байки навзаєм стверджують ідею «рівної нерівності», коли *«...все чиниться за точною правдою і рівністю...»* [52, с. 123]. Художня частина твору вибудована за звичною для сквородинських байок схемою: блискавичний діалог з контрастним висвітленням його учасників. Кріт має сліпі очі, а Лінкс, навпаки, зором «проглядає землю на кілька аршинів». Гіперболізована авторська характеристика зорових якостей Лінкса не робить його значнішим від Крота, якому очі й не потрібні. Сковорода наголошує, що *«... всяка живність має власні свої вигоди»*, розширюючи поняття природної людини новим трактуванням: існує природна зумовленість речей та обставин, які перебувають у стійкій рівновазі між собою, й те, що властиве одному, чуже іншому, і кожен має знайти у цьому благодать. Вірний речник Біблії, байкар переконує в Силі: *«Все ж є благе, окрім зневіри в Царство Боже та його правду...»* [52, с. 123].

Висновок із твору значно перевищує за обсягом фабульну частину, що є характерним для другої половини харківських байок Григорія Сковороди. У Силі протиставляються багатство і бідність, правда і беззаконня, зло і благо тощо. Однак заради враження природного балансу письменник дотепно подає складну багатокomпонентну конструкцію з підрядним та безсполучниковим зв'язком, де парні речення типу: *«менше лікарів - менше*

хворих; менша золота – менше потреб» [52, с. 123] вказують на слушну рівність нерівних сторін.

2.4. Античність фабули сквородинівської байки

Дослідники творчості Григорія Сковороди вказують на «розумний жарт» у його байках та мудрі висновки, що становлять силу кожного твору. Відзначаючи прозову мову його байок, учені пояснюють, що письменник відійшов від лафонтенівської віршованої байки й, подібно до Лессінга, обрав античний стиль розбору езопівського характеру [25, с. 26]. Жанр байки виник в VI – V рр. до нашої ери в Греції, де Езоп творив прозові оповідання морального змісту й повчального характеру. Григорій Сковорода і сам неодноразово у своїх байках згадував ім'я Езопа, що дає підстави говорити про старогрецькі впливи на його творчість. Хоча він добре знав латинську мову, писав свої твори латиною й міг читати в оригіналі латиномовну літературу, та давньо-римський байкар Федр, ні тим більше французьких автор Лафонтен не мали такого значення для нього, адже український байкар намагався вести філософський діалог на теми, поважні в житті кожної людини. пов'язані з її вибором своєї діяльності, й вище – з вибором моральним. Головним для письменника було не стільки викривати негідні людини явища суспільного життя, скільки мати змогу засобами цього епічного жанру пропагувати провідні ідеї своєї світоглядної доктрини, передумовою якої значною мірою була давньогрецька філософія. Валерій Шевчук стверджує, що Григорій Сковорода «вивів байку на рівень філософського трактату» й тим підняв цей жанр на небувалу висоту [67, с. 272]. Та й поняття байки традиційно асоціюється саме з езопівською мовою іносказання.

«Сюжети байок Сковороди, – пише Леонід Махновець, – переважно оригінальні. Але як людина величезної культури, він творчо освоював, переказував, інтерпретував на українському національному й суспільному ґрунті міжнародні баєчні сюжети, особливо езопівські, відомі на Україні з

давніх-давен» [36, с. 228]. «Добре знаючи античну літературу, – пише Іван Пільгук, – Сковорода в своїх байках користувався іноді езопівськими сюжетами. («Жайворонки», «Орел и Черепаха», «Жабы», «Два цѣнныи камушки: Алмаз и Смарагд», «Чиж и Щиглик»). А в байці «Олениця и Кабан» він прямо посилається на античного байкаря: «Вот точныи граки Езоповы, одѣ вающіеся в чужое перья» [42, с. 31].

«До цього списку треба додати – вважає науковець Шевчук Т. С. – «Байку про козеня і вовка-сопілкаря», написану на шкільних заняттях з поезики у Харківському колегіумі як варіацію на тему відомої Езопової байки «Вовк і козеня» (або Федрової «Вовк та ягня» (кн. I, 1); «Собака и волк», що перегукується з езоповою байкою «Вовки й собаки»; дві байки під спільною назвою «Голова і тулуб», типологічно подібних до езопових «Живіт та ноги» і «Очі та рот». На окрему увагу заслуговує байка «Пчела и Шершень», що має багато спільного з Езоповим сюжетом, відомим у переказі Федра як «Бджоли та трутні» і байка «Лев та мавпи», сюжетна канва якої вельми близька до твору Бабрія «Левина шкура» та пізнішої візантійської байки «Собаки і Лисиця» [68, с. 65]. Байка Григорія Сковороди «Олениця и Кабан» є художньою модифікацією на тему байок Езопа «Галка і павичі» (або «Галка і ворони», «Галка і голуби»), «Осел у шкурі Лева», «Мавпа і рибалки», «Дельфін та мавпа».

Орієнтація українського філософа-письменника на естетику Езопа найбільше виявилася у використанні сюжетів давньогрецького байкаря. Ілюструючи це, Валерій Шевчук наводить такі байки Григорія Сковороди: «Жаби», «Орел та Черепаха», «Чиж та щиглик», Гній та діамант», «Олениця та Кабан» та ін. Водночас дослідник свідчить, що запозичений сюжет і в італійця Л. Гвіччярдіні – «Голова та Тулуб» [67, с. 273]. Зрештою, байкар і сам вказує на «першоджерела» у багатьох своїх творах.

Хоча деякі байки написані на запозичені фабули (з байок Езопа – «Жайворонки», Гній та Діамант», «Орел і Черепаха» й ін., на що вказує і сам

Сковорода), вони, по-перше, споріднені за проблематикою з його власними сюжетами, по-друге, «у них виразно простежується місцевий український колорит» [37, с. 27] із досить пізнаваними в тогочасному суспільстві художніми типами. Інша річ, що філософська наснага його байок робить їх значення загальнолюдським, виводить тим самим українську літературу на світовий рівень і на цій творчій ділянці. Звичайно, це ще не та класична форма, яка згодом буде представлена у творчості перших класиків нової української літератури, проте вона суттєво відрізняється від попередньої байкарської спадщини «гарною, декуди навіть граціозною прозою», й байки Сковороди порівняно з давниною «десять раз глибші і краще розказані», як зазначив Іван Франко [61, с. 437].

В основу байки «Голова и Тулуб» покладено античний мотив про суперечку між частинами людського тіла. Але байкар повністю переробив його й окремими деталями чіткіше відтінив зазнайство і чванство Тулуба, виразніше провів свою ідею. Байка третя «Жайворонки» належить до написаних на запозичені сюжети, на що вказує й сам автор, згадуючи «мудрого Езопа». У ній посилюється мотив природної людини і спорідненої праці, помітний уже в першому творі збірки – «Пси».

Іронічне повідомлення про те, як «черепахи в орлів літати вчилися», викликає в читача не лише поблажливу усмішку, а переконання в марності їхніх зусиль навчитися. Іронія посилюється до сарказму, коли байкар сповіщає, як одна з черепах *«своє літання щасливо скінчила з великим шумом та грюком на камені»* [52, с. 127]. Виразно уявляється не лише розтрощена невдаха, а й невтішна доля тих, хто намірився йти проти своєї природи. Так випробуваними засобами сатири, за допомогою іронії та сарказму, Григорій Савич Сковорода висміяв кожного, *«хто не за призначенням починає велике діло, та погано кінчає»*, подавши цей висновок у спеціально призначеній для нього частині – Силі. Водночас, стверджуючи ідею спорідненої праці, байкар не оминає й сенс добротворення, нагадуючи: *«Всякій справі є*

печаттю добрий намір та кінець» [52, с. 127], що відповідає його гуманістичній концепції людини.

Наведений у байці діалог молодого Жайворонка зі своїм досвідченим батьком значно посилює іронічно-саркастичний струмись фабули: *«найстрашніша і найсильніша з усіх птиця...»* уявлялася молодому черепаха, бо коли вона сідала, він *«такої швидкості, шуму та грому ніколи не бачив!»* [52, с. 127]. Використаний у байці фрагмент народної пісні:

*Не той орел, що високо літає,
А той, що легко сідає...[52, с. 127]*

посилює контрастне враження від далеких за своєю природою один від одного черепахи й орла і водночас ніби заступає собою недостатнє оформлення в афористичному ключі висновку з твору. Однак це не варто розглядати як художній недолік, бо навряд чи доцільно намагатися сказати більш вдало, ніж це зроблено в пісні. Тому й називає її Жайворонка-батько так пестливо: *«пісенька»*.

Для Григорія Сковороди Езопова фабула про черепаху, котру орел даремно вчив літати, послужила лише канвою, на якій він вишиває власні узори, вводить нові образи, деталі, епізоди. Так, у цій байці введено цілком оригінальні персонажі молодого і старого жайворонка з їх дотепним діалогом і портретною характеристикою [29, с. 63].

Виражена епікурейська ідея в байці сьомій *«Орел та Сорока»* насолоди від злагодженого життя людини з природою, що наполегливо проповідував і Григорій Сковорода, вона підсумована в Силі: *«Хто народжений до того, щоб бавитися вічністю, тому приємніше жити в полях, гаях та садах, аніж у містах»* [52, с. 112].

Як і в більшості байок письменника, фабула цього твору складена на основі діалогу дійових осіб, які контрастують між собою змістом свого життя і поглядами на його сенс. Сорока ніколи не збагне Орла, а він завжди буде прагнути небесних висот, які є у цьому творі; символом вічності.

Неприземлений образ Орла уособлює чистоту й свіжість, що ними віє з небес, волелюбність, яка не в силі втримати людину в шкаралупі міщанських інтересів, духовне піднесення особистості яка здатна піднятися над сьогочасними й тому скороминучими *«плотськими потребами»*, на які ремствує цей персонаж.

Протилежну позицію займає Сорока, яка *«нізащо б не відлітала з міста»*, навіть *«коли б орлом була»* [52, с. 112]. Образ цього птаха в народних уявленнях та художніх творах завжди асоціюється з легковажною стрекотухою злодійкуватого характеру. Тому, очевидно, байкар і виставляє її в невігідному світлі, на зарані програту позицію проти Орла, який зневажливо (і зрозуміло, чому) мовив: *«Я теж так робив би, коли б лише був сорокою»* [52, с. 112].

У цих словах Орла помітно й те, як Григорій Сковорода ненав'язливо нагадує про необхідне призначення кожного в житті природи і суспільства. Виходить, незважаючи на очевидне протиставлення у творі персонажів, не можна трактувати їх як негативні чи позитивні образи Обидва вони – образи Орла і Сороки – самоцінні дійові особи в об'єктивній дійсності, бо створені Природою. В цьому ще один гуманістичний висновок, який можна зробити з прочитаного.

Як зазначає дослідник Шевчук Т. С. : *«Організації фабула байок Г. Сковороди в переважній більшості відповідає класичним моделям її конституювання: від найпростіших (двочастинних: замисел – результат) до ускладнених п'ятиступневих взірців (експозиція – мотивування дії – дія – мотивування результату – результат). Водночас, спрощені моделі байок Г. Сковороди можуть ускладнюватися введенням додаткових структур»* [68, с. 65].

Тричастинними (експозиція – замисел – результат) є фабули байок № 4, 6, 12, 13, 14. Так, у байці *«Голова і Тулуб»*, I (№ 4) читаємо: Тулуб у розкішному одязі величається перед Головою; він закидає їй малозначущість

через відсутність на ній уборів і прикрас; Голова демонструє переваги свого статусу. Байка № 8 («Голова и Тулуб», II) побудована як двочастинна, оскільки позбавлена першого, експозиційного плану в схемі байкарського оповідання, через що сприймається як продовження байки № 4 («Голова и Тулуб», I) із додатковим замислом та новим результатом [68, с. 65].

Ці твори Григорія Сковороди побудовані як подібні за композиційною будовою Езопові байки «Живіт та ноги» й «Очі і рот», тому що в них героями зображуються частини людського тіла, а мораль доведено до думки про єдність роботи будь-якого організму, про що йдеться в іншій, самобутній байці Григорія Сковороди «Годинникові колеса» (№ 6). В цьому творі, також тричастинному за будовою, відбувається діалог між двома колесами одного механізму; одне цікавиться причиною коливання другого в протилежний бік; інше колесо роз'ясняє задум майстра про органічний рух усього механізму.

Схема оповідання триступеневої байки Григорія Сковороди «Оселка и Ніж» (№ 12) розвивається за схожим сценарієм: Ніж розмовляє з Оселкою; він відзначає її небажання бути Ножем; вона ж пояснює йому свої життєві принципи, найголовнішим з яких є право вибору (у її випадку – гостріння). Структура байки Григорія Сковороди «Орел и Черепаха» (№ 13) подібна особливостям однойменного твору Езопа, принаймні в ній немає драматичності, тому що її дія фокусується на аналізі головної інтриги: Орел і Черепаха розмовляють; Черепаха сварить науку літання, яка призвела до загибелі її «прабаби»; Орел пояснює справжню причину загибелі старої. Схожа композиція останньої тричастинної байки «Сова и Дрозд» (№ 14). Птахи виділили Сову серед інших і почали задиратися до неї; Дроздик подивляється її вразливості; мудра Сова відзначає задиристість птахів як норму, оскільки розуміє пошану до неї більш вагомих птахів (орлів та пугачів), як і афінських громадян.

«У більшості ж випадків – помічає Шевчук Т. С. – в байках Григорія Сковороди використано принцип симетричної, хоча й менш уживаної в

Езопових байках п'ятичастинної побудови: експозиція – мотивування дії – дія – мотивування результату – результат (байки № 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, з яких № 5 і № 9 із переобтяженою дією, № 15 із двоходовим мотивуванням результату та № 17, 19, 23 із смисловою перенасиченістю всіх частин). Автор інколи ускладнює п'ятиступеневі байки додатковим мотивуванням результату і новим результатом (№ 11, 18) або двома додатковими діями, двома новими мотивуваннями результату та появою нового подвійного результату (№ 30) [68, с. 71].

Між байкою Григорія Сковороди «Собака і Вовк» (№ 23) та твором Езопа «Вовки і собаки» можна дослідити асоціативний зв'язок. В античному варіанті підмічається виразна аналогія цих тварин з головною інтригою у зраді людей собаками, які перші постраждали від вовчого нападу. Мораллю байки є показати людей, що зраджують свою батьківщину. Героями байки Григорія Савича Сковороди «Собака і Вовк» стає один із пастухів «Буколіків» Вергілія. Тітір, його вірні собаки Левкон і Фірідам [7] та герой-антагоніст Вовк. В обох байках дія мотивується однаково – дикий звір спокушає собак прийняти його за свого [68, с. 71].

Байка Григорія Сковороди «Олениця і Кабан» (№ 28) є художньою модифікацією на тему творів Езопа «Галка і Павлини» (або «Галка і ворони», «Галка і голуби»), «Осел у шкурі Лева», «Мавпа і рибалки», «Дельфін та мавпа». Об'єднує ці дві байки спільна основа їх сюжетної лінії, а саме: питання безпеки житла. Але в них різні шляхи розв'язання проблеми.

Персонажі цих байок різні, але вони ілюструють схожі етнічну роки. Сковородинівський Кабан, як і герої давньогрецьких взірців (Галка, Осел, Мавпа), не бажає залишатися у своїй статі: він присвоїв собі чин Барана і придбав патент на походження свого роду від бобрів; персонажі античних байок, відповідно, прикрашаються пір'ям інших птахів (Галка), ховаються під шкурою лева (Осел), намагаються рибалити або видавати себе за людину (Мавпа). Результат таких неприродних змін один – герої стають

посміховиськом в очах світу. У байці Григорія Сковороди Олениця констатує незмінний характер баранячої суті свого співбесідника, що продовжує рити землю, ламати тин, та іронічно бажає йому бути ще й конем; у варіантах претексту Галку з ганьбою проганяють, а своє плем'я не приймає зрадницю; Осла розпізнають за його вчинками (в трактовці Авіана - за довгими вухами) і глузують з нього, а Мавпа потрапляє у пастку через неприродні своїм нахилам вчинки або брехню.» – вважає науковець Шевчук Т. С. [68, с. 72]. Подібна й мораль цих байок – Езоп закликає задовольнятися тим, що маєш, бути гідним своїх і, як результат, не приниженим з боку можновладців, уникати брехні та не братися не за свою справу.

У більшості байок Езопа притаманний загальний песимістичний пафос. Езоп зображує світоустрій, де панує зло, визнання мінливості долі, яка якщо й змінюється, то на гірше, повна неможливість людини впливати на хід подій, тому що від її волі ніщо не залежить. Григорій Сковорода, навпаки, вірить у людський розум і дружбу; радіє за просвітительство, науки і чесну працю, надаючи неабияке значення категоріям, пов'язаним із можливостями позитивного волевиявлення людини.

ВИСНОВКИ

Письменник, філософ, композитор, співак, знавець багатьох мов, Григорій Сковорода дивував сучасників різнобічним талантом, енциклопедичними знаннями, відповідністю духовних устремлінь своїм вчинкам і діям. А його творчий доробок по праву є надбанням не тільки української, а й світової культури. Григорія Сковороду називають зачинателем української байки.

Релігійний філософ, просвітник і письменник-гуманіст Григорій Сковорода – унікальна постать, за висловом Івана Франка, чи не найпомітніша з усіх духовних діячів наших XVIII ст. Його літературні твори, невідлучні від мислительного процесу енциклопедиста, тісно пов'язані з літературною традицією попереднього часу.

Його філософській спадщині притаманна пристрасна зверненість до проблеми розвитку «благого серця» людини, яке він цінував вище од широкої обізнаності в науках. Категорія серця набуває у філософії Григорія Сковороди характеру стійкого ядра. Серце характеризує душу людини, а думки сердечні є справжньою її силою, а тому вінцем щасливого існування є «радість серця».

Духовний світ Григорія Сковороди був надзвичайно різноманітним, куди входила і патристика, й ідеї Античності, й українська містична філософська традиція. Для цього філософа характерні ідеї духовного перетворення людини для пошуків і досягнення людського щастя. Шлях пізнання Бога у нього йде через вивчення Біблії, пізнання людиною самої себе; внутрішнього «Я», малого світу і великого світу. Його хвилювали проблеми сутності людини, її зв'язку зі Всесвітом, ставлення до природи і Бога, походження і долучення до добродійностей – природних і духовних. Український мислитель переніс в свою філософію Арістотелеву, а потім біблійну ідею про те, що душа людини знаходиться в її серці, яке продукує почуття, формує розум, пізнання тощо.

Мудрість філософа поєдналася в творчості митця з умінням і хистом вислову істин у байках. Як теоретик жанру Григорій Сковорода був обізнаний із його розвитком від Езопа до давньоукраїнської літератури і європейського письменства. Письменник надав байкам самостійного значення, видав першу окрему збірку «Байки Харківські» (до того байки включали, наприклад, у збірники проповідей). Тридцять прозових байок цієї книжки, написані в перерві між заняттями Біблією на самоті серед харківських лісів і полів між 1769–1774 рр., створені переважно на оригінальні сюжети. До першодруку 1837-го р. твори ширилися в списках. Даруючи байки приятелю Павлу Панкову, Григорій Сковорода, у супровідному листі висловив свої погляди на жанр як «мудру іграшку», яка приховує в собі зерно Божої істини.

Байкам, які ввійшли в збірку «Байки Харківські» притаманні тематичне розмаїття, композиційна сталість. Байки Сковороди-філософа, складаються з двох частин (розповідь змінює «сила» чи мораль), подекуди переростають – своєю другою частиною – у філософські мінітрактати. Фабули переважно взяті із життя тварин, не приховують за ситуаціями й діалогами цінність моральної науки, алегоричність якої автор розкриває у «силі». Специфічністю байок Григорія Сковороди є відсутність у них викривального жала (позиціонування справжнього вчителя).

Повчальну універсальність змісту «Байок Харківських» витворюють піднесення розуму (1-ша, «Собаки», і 14-та), простоти і вбогості життя (інакше-бо можна потрапити до клітки, як Чиж – 5-та), розумної чесності (12-та), моральних чеснот людини, таких, як милосердя, справедливість, постійність тощо (17-та). Григорій Сковорода в згоді з народною мудрістю високо ставить справжню дружбу (23-тя, 30-та) та мудрість (26-та, названа «Щука і Рак»), учить цінувати людей не за зовнішністю, а за внутрішніми якостями і справами (2-га – «Ворона і Чиж», 28-ма – «Олениця і Кабан», 29-та – «Старуха і Горшечник»), підносить Книгу Книг Біблію (20-та, 22-га, 25-

та). «Сила» твору «Голова і Тулуб»: народ повинен вірно служити своїм правителям. На цьому ідейному концепті позначилися не стільки лояльність автора до влади (вона, мовляв, від Бога), скільки просвітницькі ідеї впорядкованості суспільства.

В збірці розкривається низка цінних учительських думок, пов'язаних із ідеєю відповідності життя природі й нахилам людини, «сродної» її праці. Наприклад, Сковорода-етнопедагог пропонує як для людей різних природних нахилів – «чесність, мир і любов» («Колеса часовії», 6) як одвічні й довічні морально-етичні цінності. Він пропагує життя за призначенням від народження, – для мудреця, задивленого у вічне, таким є перебування не в місті, а серед гаїв, полів і садів («Орел і Сорока», 7). На його передове педагогічне переконання, «практика без сродности есть бездільная», а «сродність трудолюбієм утверджується» («Дві Курки», 10). Сковорода вчить також, що чинити все слід «по природі», не впадаючи у «славолюбіє да сластолюбіє» («Орел і Черепаха», 13), що без відповідності природній «сродності», дарованій Отцем Небесним, людина заблукає манівцями («Собака і Кобила», 18). Зважаючи на інтереси народу, Григорій Сковорода викриває вади тогочасного суспільства, виносить їм присуд, яскравими сатиричними барвами зображує поміщиків, чиновників, охоплених жадобою наживи і високих посад. Культ розуму ріднить Григорія Сковороду з (французькими просвітниками XVIII століття Вольтером, Руссо, Дідро. Український мислитель гідно представляв слов'янський світ у колі європейських виразників найпередовіші філософські думки доби.

У байках є посилання на Платона, Сократа, Епікура, Катона, Езопа, на Біблію, старовинні і сучасні письменникові українські та російські приказки, роздуми про особисто бачене. Поряд із використанням езопівських сюжетів в байках «Орел та Черепаха», «Жаби», «Чиж та, лик», «Олениця та Кабан» Григорій Сковорода створив ряд оригінальних за сюжетом творів, що постали на матеріалі народного епосу, народної мудрості.

Для сучасних читачів форма байок Григорія Сковороди видається дещо архаїчною, але для свого часу була новаторською. Ці твори були і залишаються справді видатним явищем в історії українського байкарства. Упродовж століть байка змінювалась, втрачала одні й набувала інших рис. Але своєрідністю цього жанру є те, що при всіх видозмінах байка все ж надійно зберігає специфічні ознаки: сюжет, невеликий обсяг, алегорію й мораль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альманах Українського Народного Союзу на рік 1972. Нью-Йорк : Свобода, 1972. 256 с.
2. Античная басня: Сборник: [пер. с гр. и латин.]. / сост., предисл. и коммент. М. Л. Гаспарова. Москва, 1991. 314 с.
3. Багалій Д. І. Український мандрівний філософ Григорій Сковорода / Д. І. Багалій. Київ: Обрій, 1992. 542 с.
4. Багалій Д. І. Український філософ Григорій Савич Сковорода / Д. І. Багалій // Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. Харків : Основа, 1990. С. 202 – 209.
5. Білецька В. В. «Філософія серця» Г. Сковороди у філософських рефлексіях І. Мірчука / В. В. Білецька // Філософські обрії. 2016. Вип. 36. С. 51–60.
6. Білоус П. В. Творчість Григорія Сковороди / П. В. Білоус // Історія української літератури XI-XVIII ст. : навч. посіб. / П. В. Білоус. Київ : Академія, 2009. С. 375–387.
7. Боженко М. К. Байки Г. С. Сковороди / М. К. Боженко // Українська мова і літ. в шк. 1997. № 9. С. 15–18.
8. Булда М. Та не забудьте пом'янути Григорія Варсаву (Г. Сковорода) / М. Булда // Українська мова й література в сер. школах, гімназіях, ліцеях. 2006. 7–8. С. 148–154.
9. Верба Г. Перечитуючи Сковороду: коментарі дослідника до кількох хрестоматійних поезій Григорія Сковороди / Г. Верба // Дивослово. 1998. № 7. С. 34.
10. Возняк М. С. Твори Грицька Сковороди // Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х книгах: Навч. вид. Кн. 2. Львів: Світ, 1994. С. 83–87.
11. Возняк М. С. Філософія Сковороди // Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х книгах: Навч. вид. Кн. 2. Львів: Світ, 1994. С. 87–92.

12. Галас Б. Вагоме осмислення мовного світу Григорія Сковороди: рецензія на книгу Гнатюк Л. П. «Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : монографія» / Б. Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць/ ред. кол.: І. В. Сабадош, В. В. Барчан, Н. П. Бедзір. Ужгород: Говерла, 2010. Вип. 14. С. 180–182.
13. Горський В. С. Філософія Григорія Сковороди і просвітницька філософія в Україні другої половини XVIII ст. / В. С. Горський // Історія української культури : у 5 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII ст. С. 611–617.
14. Градовський А. Творчість Г. Сковороди у контексті європейського бароко / А. Градовський, М. Галушко // Українська література в загальноосвітній школі 2015. № 4. С. 6–10.
15. Грибок Л. Байка. Історія розвитку: від Езопа до Глібова : 6-й клас / Л. Грибок // Українська мова та література. 2011. Листопад (№ 43–44). С. 7–9.
16. Григорій Сковорода // Шляхи сподівань: Укр. літ-ра кінця XVIII - початку XX ст.: Навч. посібн. Київ: Грамота, 2003. С. 5–6.
17. Григорій Сковорода. Бібліотека української літератури. Київ : «Наукова думка», 1983 237 с.
18. Даценко О. В. Ідеї народної педагогіки в діалогах, віршах, байках, притчах Григорія Сковороди/ О. В. Даценко // Вивчаємо українську мову та літературу. 2012. № 33. С. 19–24.
19. Демченко С. Ідеї родинного виховання в параболох Г. Сковороди «Вдячний Єродій» та «Убогий Жайворонок» / С. Демченко // Рідна школа 2005. № 11. С. 42–44.
20. Дутко С. І. Григорій Сковорода. Філософська та байкарська спадщина: Урок у 9 класі / С.І. Дутко // Вивчаємо українську мову та літературу. - 2007. Березень (№ 7). С. 27–29.

21. Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. Київ: Феміна, 1995. 686 с.
22. Задорожна С. В., Бернадська Н. І. «Щаслива людина», «сродна праця» - основні поняття філософії і творчості Г. С. Сковороди // С. В. Задорожна, Н. І. Бернадська. Українська література (запитання і відповіді). Київ: Феміна, 1996. С. 26–28.
23. Іваньо І. Жанр байки у творчості Г. Сковороди. / І. Іваньо // «Радянське літературознавство» № 8 1965 С. 29–37.
24. Ільїн В. В. Григорій Сковорода як відповідь на виклик епохи / В. В. Ільїн, Л. І. Ткаченко // Шлях освіти. 2011. № 2. С. 44–47.
25. Каналюк В. Байки Григорія Сковороди/ В. Каналюк // Дивослово. 2011. № 10. С. 24–28.
26. Карман Р. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди / Р. Карман // Українська мова та література 2013. Ч. 18. С. 33–35.
27. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія / Ю. І. Ковалів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 2. 622 с.
28. Колодій О. І. Притча і притчевість в українській прозі 70-80 років ХХ ст.: автореферат... на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: спец. 10.01.06 «теорія літератури» / О. І. Колодій. Київ, 2000. 20 с.
29. Косяченко В. Т. «Басни харьковскія» Г. С. Сковороди і його традиції в українському байкарстві / В. Т. Косяченко // Українське літературознавство : респ. міжвід. зб. Львів : Вища шк., 1975. Вип. 25. С. 62–67.
30. Коценко К. «Серце ж, а не плоть, є істинною людиною»: Життя і творчість Г. С. Сковороди / К. Коценко // Віче. 1997. № 1. С. 112.
31. Краснопольська Р. А. Філософія життя і творчості українського Сократа – Григорія Сковороди / Р.А. Краснопольська // Історія та правознавство. 2008. березень (№ 9). С. 14–16.

32. Кречотень В. І. Байки в українській літературі XVII–XVIII ст. / В. І. Кречотень. Київ: Наукова думка, 1963. 253 с.
33. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум // В. Г. Кремень. Вид. переробл. Київ: Грамота, 2010. 576 с.
34. Левківський М. В. Життя та діяльність Г. С. Сковороди / М. В. Левківський // Історія педагогіки. Житомир, 1999. С. 162–168.
35. Лисиця В. О. Уроки за темою «Байка у світовій літературі» : 3 уроки / В. О. Лисиця // Зарубіжна література в школі. 2011. № 17. С. 22–31.
36. Махновець Л. Є. Григорій Сковорода. Біографія / Л. Є. Махновець. Київ: Наук. думка, 1972. 256 с.
37. Мишанич О. Українська література доби барокко: проблеми дослідження і видання // Українське барокко Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.) / Відпов. ред. д-р філол. наук О. Мишанич Київ, 1993 С. 114–120.
38. Мудрик А. М. Концепція «сродної» праці Г. Сковороди: соціальнофілософський аналіз: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. / А. М. Мудрик Київ, 2001. 19 с.
39. Панченко В. Є. Сковорода, Шевченко, Гоголь: версії Юрія Барабаша / В. Панченко. Неубієнна література Київ, Твін інтер, 2007. С. 398–417.
40. Пасішна Н. Пейзаж душі після сповіді. Життя і творчість Григорія Сковороди : українська література: 9 клас / Н. Пасішна // Українська мова й література в сучасній школі. 2013. № 7–8. С. 47–50.
41. Пільгук І. Григорій Сковорода: Художній життєпис. / І. Пільгук – Київ: Дніпро, 1971. 263 с.
42. Пільгук І. І. Поет-мислитель. Естетичні погляди Г. Сковороди / І. І. Пільгук // Григорій Сковорода. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1971. 44 с.

43. Погребенник В. Григорій Сковорода як лірик і байкар / В. Погребенник // Українська література в загальноосвітній школі. 2007. № 8. С. 24–25.
44. Попов П. М. Григорій Сковорода.: Життя і творчість: Літ. Портрет / П. М. Попов Київ: Дніпро, 1969. 172 с.
45. Попович М. Сковорода, якого не зловив світ, і світ, який не зловив Сковорода / М. Попович // Генеза. 1995. № 1. С. 175–81.
46. Попович М. В. Григорій Сковорода: філософія свободи. Київ: Майстерня Білецьких, 2007. 256 с.
47. Русова С. Виховні ідеї Г. С. Сковорода / С. Русова // Дивослово. – 1996. № 8. С. 42–45.
48. Семака Л. Григорій Сковорода / Л. Семака // Сто найвідоміших українців. Москва, Київ: Вече, Орфей, 2001. С. 162–170.
49. Ситченко А. Л. Григорій Сковорода. Байки харківські: матеріали до уроку/ А. Л. Ситченко // Українська література в загальноосвітній школі. 2009. № 10. С. 21–24.
50. Ситченко, А. Л. Григорій Сковорода. Байки харківські: матеріали до уроку/ А. Л. Ситченко // Українська література в загальноосвітній школі. 2009. № 9. С. 24–27.
51. Ситченко А. Л. Григорій Сковорода. Байки харківські: матеріали до уроку / А. Л. Ситченко // Українська література в загальноосвітній школі. 2009. № 7–8. С. 36–41.
52. Сковорода Г. Твори: у 2-х т. / Г. Сковорода. Київ : Акціонерне т-во «ОБЕРЕГИ», 1994. Т. I. 1994. 510 с.
53. Смірнова Н. Притчевість творів Г. Сковорода та літературних казок ХХ ст.: типологічний аспект / Н. Смірнова // Переяславські Сковородинські студії. 2011. Вип. 1. С. 106–110.
54. Софійчук Г. «Сміючись, говорити правду»: Байки Григорія Сковорода / Г. Софійчук // Дивослово. 2007. № 5. С. 23–25.

55. Степанишин Б. Григорій Сковорода / Б. Степанишин // Давня українська література в школі.- Київ: Либідь, 2000. С. 424–478.
56. Ткаченко А. Мистецтво слова (вступ до літературознавства) / А. Ткаченко. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
57. Уманська Т. Тваринний світ у байках Григорія Сковороди : 9-й клас / Т. Уманська // Українська мова та література. 2011. Вересень (№ 33-34). С. 20–25.
58. Феномен українського бароко // Українське бароко в 2-х томах, т. 2, Київ: Акта, 2004. С. 370–410.
59. Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 2-ге вид., випр. Київ: Вікар, 2001. 516 с.
60. Філософська спадщина Григорія Сковороди в контексті ХХІ ст.: Матеріали наукової конференції (м. Київ, 10 грудня 2008 р.). / За ред. Л. Г. Дротянко. Київ: НАУ, 2008. 46 с.
61. Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах. / І. Я. Франко Київ: Наукова думка, 1981 р. т. 29 С. 434–438.
62. Чижевський Д. Літературне бароко на Україні / Д. Чижевський. Історія української літератури. Феміна, 1994. С. 239–304.
63. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Д. Чижевський. Харків: Прапор, 2004. 272 с.
64. Шевченко З. Григорій Сковорода – останній представник українського літературного бароко / З. Шевченко // Українська література № 12 2013 С. 40–42.
65. Шевчук В. Сковорода – Філянський і явище українського необароко // В. Шевчук // Наука і культура. Україна. Щорічник. Вип. 22. Київ: т-во «Знання», 1988. С. 388–395.

66. Шевчук В. У чому полягала поетична реформа Григорія Сковороди // В. Шевчук // Наука і культура. Україна. Щорічник. Вип. 24. Київ: т-во «Знання», 1990. С. 174–181.
67. Шевчук В. О. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли / В. Шевчук. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. 528 с.
68. Шевчук Т. С. Античні традиції жанру в байках Г. Сковороди / Т. С. Шевчук // Магістеріум. Літературознавчі студії Вип. 38. Київ, 2010. С. 63–74.
69. Шинкарук В. Проблеми філософії і культури у творчості Г. С. Сковороди / В. Шинкарук // Філософська і соціологічна думка. 1995. № 1–2. С. 170–177.
70. Щербак С. В. Авторське бачення гармонійного виховання людини в притчі Г. Сковороди «Благодарный Еродій» / С. В. Щербак // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер Філологічні науки (літературознавство). 2014. Вип. 4.14 (111). С. 214–220.